

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кафедра конституційного і муніципального права

ПОСІБНИК

до семінарських занять та самостійної роботи студентів
з навчальної дисципліни

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

рівень вищої освіти	Перший (бакалаврський)
галузь знань	08 Право
спеціальність	081 Право
освітньо-професійна програма	081 Право
вид дисципліни	вибіркова
факультет	юридичний

рівень вищої освіти	Перший (бакалаврський)
галузь знань	29 Міжнародні відносини
спеціальність	293 Міжнародне право
освітньо-професійна програма	293 Міжнародне право
вид дисципліни	вибіркова
факультет	юридичний

2021 / 2022 навчальний рік

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 12 від 4 квітня 2022 р.)

Конституційне право Європейського Союзу: посібник до семінарських занять та самостійної роботи студентів / укл.: Серьогін В.О., Серьогіна С.Г., Воронов М.М., Градова Ю.В. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2021. 90 с.

Укладачі:

Серьогін Віталій Олександрович, д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Серьогіна Світлана Григорівна, д.ю.н., професор, директор НДІ державного будівництва і місцевого самоврядування НАПрН України;

Воронов Марк Миколайович, к.ю.н., доцент, завідувач кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Градова Юлія Володимирівна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Затверджено на засіданні кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Протокол від 29 березня 2022 р. № 7

Завідувач кафедри
конституційного і муніципального права

М. ВОРОНОВ

Схвалено науково-методичною комісією юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Протокол від 31 березня 2022 р. № 8

Голова науково-методичної комісії
юридичного факультету

Г. ЗУБЕНКО

АВТОРИ-РОЗРОБНИКИ ПОСІБНИКА
за складовими посібника
«КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ»

№ теми	ПІБ розробника	Складові посібника
1	Серьогін В.О.	<p>Вступ</p> <p>РОЗДІЛ 1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.</p> <p>§ 2.1. Загальні методичні вказівки.</p> <p>§ 2.2. Теми семінарських занять.</p> <p>§ 2.3. Методичні вказівки до окремих тем семінарських занять (теми 1, 2, 5, 12).</p> <p>РОЗДІЛ 3. МАТЕРІАЛИ ДО САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.</p> <p>РОЗДІЛ 4. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ.</p> <p>РОЗДІЛ 5. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ, ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ</p> <p>РОЗДІЛ 6. КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО КУРСУ.</p> <p>РОЗДІЛ 7. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.</p> <p>РОЗДІЛ 8. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ.</p> <p>9. ДОДАТОК</p>
2	Серьогіна С.Г.	§ 2.3. Методичні вказівки до окремих тем семінарських занять (тема 4).
3	Воронов М.М.	§ 2.3. Методичні вказівки до окремих тем семінарських занять (теми 6, 7, 9, 11).
4	Градова Ю.В.	§ 2.3. Методичні вказівки до окремих тем семінарських занять (теми 3, 8, 10).

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Конституційне право Європейського Союзу» – це вибіркова дисципліна, включена до освітніх програм 081 Право та 293 Міжнародне право з метою реалізації проекту Модуль Жана Моне програми Erasmus+, що здійснюється на юридичному факультеті Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна з 2021 року. Завдання даної дисципліни полягає в тому, щоб ознайомити студентів із європейським конституційним правопорядком, навчити їх самостійно користуватись актами права ЄС, що діють у даній сфері, розуміти роль і значення відповідних термінів та інститутів, вміло застосовувати європейський конституційний досвід у вітчизняній політико-правовій практиці.

У системі юридичної освіти цей курс посідає важливе місце. «Конституційне право Європейського Союзу» є спеціальною навчальною дисципліною, що не тільки розкриває специфіку відповідного нормативного масиву в рамках права Європейського Союзу, але й дозволяє оцінити наявний рівень розвитку конституційного законодавства в Україні на предмет їх відповідності європейським стандартам у контексті європейської інтеграції. У межах даного навчального курсу також вивчаються процеси формування, еволюції та практики реалізації конституційного права ЄС, зміст і спрямованість його основних інститутів.

Предметом даної навчальної дисципліни є та частина правової системи ЄС, котра визначає специфіку правових основ організації публічної влади та статусу особи в межах даного інтеграційного наддержавного утворення. Ця система вивчається як в аналітичному, так і в синтетичному плані. Опанувавши дану навчальну дисципліну, студенти повинні знати зміст європейського конституціоналізму, засади конституційного ладу ЄС, конституційно-правові основи правового статусу основних інституцій ЄС, роль законодавчих, виконавчих і судових органів ЄС, механізм забезпечення і захисту прав людини в межах даного наддержавного інтеграційного утворення.

Засвоєння навчальної дисципліни «Конституційне право Європейського Союзу» сприяє підвищенню правової культури студентів, виробленню навичок аналізу політико-правової дійсності, виховує у них повагу до європейських конституційно-правових цінностей та розуміння обґрунтованості та доцільності євроінтеграційної політики України, а також необхідності продовження конституційної реформи з метою приведення конституційних основ організації публічної влади та статусу особи в Україні до європейських стандартів.

1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Розділ 1. Теорія європейського конституціоналізму

Тема 1. Конституційна історія: від Парижа до Лісабона

Ідеї європейської інтеграції в історії політичних і правових учень. Початок інтеграційних процесів у Європі після Другої світової війни. Організація європейського економічного співробітництва. Західноєвропейський Союз. Рада Європи.

Від Парижа до Риму. План Р. Шумана і Ж. Моне. Європейське співтовариство вугілля та сталі (ЄСВС) як міжнародна організація інтеграційного типу. «Криза порожнього стільця».

Від Риму до Маастрихта. Європейське (економічне) співтовариство. Європейське співтовариство з атомної енергії.

Від Маастрихта до Ніцци: (Старий) Європейський Союз. Структура і зміст Маастрихтського договору. Структура «трьох стовпів».

Від Ніцци до Лісабона: (Новий) Європейський Союз. Конституціоналізація ЄС. Проект Конституції для Європи: мета розробки, зміст, юридична природа, причини невдачі прийняття. Структура і зміст Лісабонського договору.

Тема 2. Конституційна система Європейського Союзу та її елементи

Поняття та джерела права Європейського Союзу – самостійний каталог нормативно-правових актів. Право Європейського Союзу як специфічний правопорядок. Інтегрованість правового порядку ЄС у національні правові системи держав-членів. Види джерел права ЄС, їх юридична природа.

Право Європейського Союзу як автономний і самодостатній правопорядок. Право Європейського Союзу як домінуюча правова система. Роль Європейського Суду у позиціонуванні права ЄС.

Європейський правопорядок у рамках національного конституційного врегулювання. Співвідношення конституційного права ЄС із національним (внутрішньодержавним) конституційним правом.

Тема 3. Національна ідентичність, конституційна ідентичність та суверенітет в ЄС

Конституції та ідентичності. Національна свідомість і Основний закон. Національна ідентичність як складна багатовимірна концепція. Компоненти національної ідентичності та їх значення для правового порядку.

Національна ідентичність в Європейському Союзі. Суверенітет та конституційна ідентичність в європейській інтеграції. «Єдність у різноманітті» як офіційне гасло ЄС.

Конституційна ідентичність та масштаби (адміністративної) реалізації європейських рішень. Відображення національної ідентичності в конституціях держав-членів.

Розгортання конституційної ідентичності. Врахування національної ідентичності в політиці та законодавстві ЄС. Роль національних органів конституційної юрисдикції у забезпеченні конституційної ідентичності держав-членів.

Тема 4. Основи конституційного ладу ЄС

Правовий порядок ЄС як конституційний. Система права ЄС. Конституційне право ЄС як провідна галузь у системі права ЄС. Предмет конституційного права ЄС. Поняття конституційного ладу ЄС та його загальна характеристика. Співвідношення конституційного ладу ЄС із конституційним ладом держав-членів.

Теоретичні питання щодо основоположних принципів ЄС. Поняття та ознаки основ конституційного ладу ЄС. Джерела та способи закріплення основ конституційного ладу ЄС. Значення основ конституційного ладу ЄС для правової системи ЄС. Системотворчий і програмний характер основ конституційного ладу ЄС. Роль основ конституційного ладу ЄС у процесах європейської інтеграції.

Принципи європейського конституційного права. Конституційні принципи та основоположні принципи. Перелік і зміст основ конституційного ладу ЄС. Основоположні принципи ЄС як відображення ідей європейського ліберально-демократичного і соціал-демократичного конституціоналізму.

Єдині основоположні принципи з огляду на різноманітне первинне право. Співвідношення основ конституційного ладу ЄС із основами конституційного ладу держав-членів.

Тема 5. Відносини між державами-членами та Європейським Союзом та побудова протифедерального суспільства

Проблема територіальної організації публічної влади в процесі європейської інтеграції та основні шляхи її вирішення з точки зору національної конституційно-правової традиції.

Американська традиція: федералізм як (між)національне право. Сутність і принципи федералізму. Співвідношення між центром і периферією за умов федералізму. Дворівнева система державних органів та національного законодавства в умовах федералізму.

Німецька традиція: міжнародне проти національного права. Європейська інтеграція за міжнародно-правовими канонами. Європейський Союз як міжнародна організація. Договірний характер первинного права ЄС.

Європейський Союз у світлі американської та німецької традиції. «Теорія» sui generis: «несумісний» Європейський Союз. Ознаки, що відрізняють ЄС від федерації та міжнародної організації. Проблема забезпечення державного суверенітету в умовах європейської інтеграції.

Розділ 2. Основні інститути конституційного права ЄС

Тема 6. Вертикальний поділ влади в рамках ЄС: багаторівневе управління

Лісабонський договір – новий етап європейського конституціоналізму. Багаторівневе управління як ключова ознака європейського врядування. Рівні влади в ЄС.

Розподіл компетенції між Європейським Союзом та державами-членами відповідно до Лісабонської угоди. Види компетенції за характером розподілу.

Розподіл повноважень між Європейським Союзом, державами-членами та регіональними та місцевими органами влади. Автономія місцевого самоврядування як стандарт європейського врядування.

Юридичні механізми вирішення компетенційних спорів у межах ЄС. Контроль за дотриманням принципів наданої компетенції, субсидіарності та пропорційності в Суді Європейського Союзу.

Тема 7. Горизонтальний поділ влади в ЄС: Урядова структура та інститути Союзу

Інституційний механізм Європейського Союзу. Відображення особливостей договірного механізму інтеграції, здійснюваної в ЄС, у характерних рисах інституційного механізму цього наднаціонального утворення.

Європейський парламент, основи його правового статусу. Порядок формування та основні функції Європарламенту. Системно-структурна організація Європарламенту. Спільні та особливі риси Європарламенту порівняно з національними парламентами. Акти Європарламенту.

Європейська рада, основи її правового статусу. Системно-структурна організація Європейської ради, її повноваження та акти. Системно-структурна організація Європейської ради, її повноваження та акти.

Європейська комісія, основи її правового статусу. Системно-структурна організація Європейської комісії, її повноваження та акти.

Основні аспекти взаємодії Європарламенту з Європейською радою та Європейською комісією.

Суд Європейського Союзу, основи його правового статусу. Структура, порядок формування, повноваження та акти Європейського

Суду. Основні аспекти взаємодії Європейського Суду з Європейським парламентом, Європейською радою та Європейською комісією .

Регіональна влада як суб'єкт політики і публічного врядування в Європейському Союзі. Комітет регіонів як консультативний орган ЄС. Регіональне представництво в інституційній структурі ЄС. Форми регіонального представництва: залучення локальних суб'єктів, функціональне представництво регіональних інтересів, політичні мережі, Комітет регіонів. Рада Європейського Союзу, брюссельські офіси.

Тема 8. Судовий контроль над державами-членами ЄС та європейськими інституціями

Судовий контроль над державами-членами ЄС: загальна характеристика. Сутність та форми судового контролю. Межі судового контролю. Суд ЄС як орган правосуддя і орган судового контролю.

Організаційна структура судової системи Європейського Союзу. Порівняння судової системи ЄС із національними судовими системами держав-членів.

Мета діяльності Суду ЄС. Процедура порушення справи та етапи судового провадження в Суді ЄС. Основні принципи та правила судового провадження в Суді ЄС.

Суд у правовому порядку Європейського Союзу. Вплив Європейського Суду на правову політику ЄС. Відповідальність держав-членів за порушення законодавства ЄС.

Тема 9. Правові основи спільної політики ЄС

Конституційно-правові аспекти спільної політики ЄС. Політичні відносини як предмет конституційно-правового регулювання. Принципи, форми та інструменти спільної політики ЄС. Види (сфери) спільної політики ЄС. Тенденція до розширення сфер спільної політики ЄС в процесі європейської інтеграції.

Спільна аграрна політика ЄС. Роль і значення аграрного сектору і економіці ЄС. Конституційно-правові основи спільної аграрної політики ЄС. Цілі, інструменти та зміст спільної аграрної політики ЄС.

Спільна торговельна політика ЄС. Вільне переміщення товарів у межах ЄС. Конституційно-правові основи спільної торговельної політики ЄС. Цілі, інструменти та зміст спільної торговельної політики ЄС. Спільний ринок ЄС.

Спільна транспортна політика ЄС. Роль і значення розвитку транспорту в інтеграційних процесах. Конституційно-правові основи спільної транспортної політики ЄС. Цілі, інструменти та зміст спільної транспортної політики ЄС.

Спільна політика ЄС щодо міграції та надання притулку. Порядок регулювання питань надання довгострокових віз та видів на проживання, воз'єднання сімей, умов в'їзду та перебування на території ЄС третіх осіб. «Зовнішній вимір» міграційного курсу ЄС.

Тема 10. Законотворчість в ЄС

Система законодавства ЄС. Види права ЄС. Первинне і вторинне право ЄС в аспекті законотворчості. Вадив національних, регіональних і місцевих урядів на процес законотворення в ЄС.

Розробка законодавства ЄС. Розподіл законодавчих повноважень між основними інституціями ЄС. Роль Європейської Комісії, Європейського Парламенту та Ради ЄС в законодавчому процесі.

Форми та основні стадії законодавчого процесу в ЄС. Звичайна та спеціальна законодавча процедура в ЄС. Планування, прогнозування законотворчого процесу в ЄС. Ініціювання законодавства в ЄС. Попереднє обговорення, розгляд і прийняття законодавства ЄС. Моніторинг законодавства в ЄС.

Лобіювання в Європейському Союзі. Роль і значення лобістської діяльності, його вплив на якість європейського права. Лобізм в системі багаторівневого та мережевого врядування. Форми участі груп інтересів у виробленні рішень в ЄС.

Застосування права ЄС. Механізм реалізації рішень Європейського Союзу, роль основних інституцій ЄС, національних і субнаціональних урядів у цьому процесі

Тема 11. Громадянство ЄС

Поняття, правова природа та правове регулювання громадянства Європейського Союзу. Концепція громадянства ЄС. Інституційний характер громадянства ЄС. Громадянство ЄС як субсидіарне стосовно національного громадянства держав-членів. Особливості правовідносин громадянства ЄС та їх суб'єктного складу. Джерела громадянства ЄС.

Принципи громадянства ЄС. Принцип вільного визначення кожною державою-членом ЄС кола своїх громадян. Принцип рівного поводження з громадянами інших держав-членів, які проживають на законних підставах на території держав-членів ЄС. Набуття і припинення громадянства ЄС. Документи, що підтверджують належність до громадянства ЄС.

Політичний, економічний та соціальний вимір громадянства ЄС. Права та обов'язки, пов'язані з громадянством ЄС, їх обсяг і порядок реалізації. Організаційно-правовий механізм захисту прав громадян ЄС: практика Суду ЄС. Процедури з питань громадянства ЄС.

Тема 12. Основи правового статусу особи в ЄС

Інститут основ правового статусу особи в ЄС як відображення гуманістичної спрямованості права ЄС. Джерела даного інституту. Хартія основоположних прав Європейського Союзу – внутрішня частина. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – зовнішній рівень.

Принципи правового статусу особи в ЄС. Неписані загальні принципи – «вічний стовп» правового статусу особи.

Каталог гарантованих Хартією прав і свобод порівняно з Європейською конвенцією про захист прав і основоположних свобод. Нові критерії класифікації основних прав згідно з Хартією. Зміст і роль основних прав. Новаторський характер Хартії основоположних прав ЄС та її роль у розвитку теорії та практики правозахисту.

Основні обов'язки людини і громадянина в ЄС. Співвідношення основних прав і основних обов'язків.

Захист основних прав у ЄС як ядро матеріальної конституційності. Гарантії реалізації основних прав у ЄС. Проблема приєднання Європейського Союзу до Європейської Конвенції щодо захисту прав людини і основоположних свобод.

2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

§ 2.1. Загальні методичні вказівки

Семінарські заняття є важливою формою навчального процесу. Метою проведення семінарських занять з дисципліни «Конституційне право Європейського Союзу» є забезпечення більш глибокого ознайомлення з лекційним матеріалом, навчальною й монографічною літературою, нормативно-правовими актами та вироблення навичок самостійного висловлювання поглядів на основі напрацьованого наукового матеріалу. Важливим завданням семінарських занять є формування власної думки студентів з теоретичних та практичних питань і пропозицій щодо їх вирішення.

Підготовка до семінарських занять з дисципліни «Конституційне право Європейського Союзу» передбачає не тільки вивчення і знання студентами теоретичних проблем курсу, але й уміння орієнтуватися в нормативно-правовому матеріалі, критично аналізувати і правильно застосовувати його при вирішенні конкретних життєвих ситуацій.

Розкриваючи питання теми семінарського заняття, слід враховувати новітню європейську політико-правову практику, використовувати дані про останні події у політичному житті ЄС та держав-членів даного інтеграційного утворення.

Враховуючи швидкоплинність інтеграційних процесів у ЄС, у тому числі в аспекті конституціоналізації, при підготовці до семінарських занять слід звертатися до новітньої літератури та чинних нормативно-правових актів, утримуватися від застосування застарілих даних та матеріалів.

Слід мати на увазі, що на сьогодні ЄС перебуває на стадії суттєвих інституційних і функціональних реформ. Тому на семінарському занятті студент має продемонструвати не тільки знання фактичного матеріалу, але й уміння аналізувати, порівнювати, робити логічні висновки і висловлювати особисту думку з приводу конкретних питань і наукових поглядів щодо них. При підготовці до семінарських занять варто звертатися не тільки до бібліотечних фондів, але й до літератури, розміщеної в мережі Інтернет, як україномовної, так і іншомовної. Особливої уваги заслуговує нормативний матеріал, розміщений на офіційних сайтах основних інституцій ЄС, а також у базі законодавства EUR-Lex (<https://eur-lex.europa.eu>).

§ 2.2. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Розділ 1. Основи європейського конституціоналізму	
1	Конституційна історія: від Парижа до Лісабона	4
2	Конституційна система Європейського Союзу та її елементи	2
3	Національна ідентичність, конституційна ідентичність та суверенітет в ЄС	2
4	Основи конституційного ладу ЄС	2
5	Відносини між державами-членами та Європейським Союзом та побудова протоефедерального суспільства	2
	<i>Всього за Розділом 1</i>	10
	Розділ 2. Основні інститути конституційного права ЄС	
6	Вертикальний поділ влади в рамках ЄС: багаторівневе управління	2
7	Горизонтальний поділ влади в ЄС: Урядова структура та інститути Союзу	2
8	Судовий контроль над державами-членами ЄС та європейськими інституціями	2
9	Правові основи спільної політики ЄС	2
10	Законотворчість в ЄС	2
11	Громадянство ЄС	2
12	Основи правового статусу особи в ЄС	
	<i>Всього за Розділом 2</i>	14
	Загалом	24

§ 2.3. Методичні вказівки до окремих тем семінарських занять

Тема № 1

Конституційна історія: від Парижа до Лісабона

Навчальна мета заняття: формування комплексного уявлення про конституційно-правові аспекти еволюції Європейського Союзу, зміст її основних етапів.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Від Парижа до Риму: Європейське співтовариство вугілля та сталі.
2. Від Риму до Маастрихта: Європейське (економічне) співтовариство.
3. Від Маастрихта до Ніцци: (Старий) Європейський Союз.
4. Від Ніцци до Лісабона: (Новий) Європейський Союз.

Методичні вказівки

Розгляд першого питання варто розпочати з констатації того, що процес європейської інтеграції спирається на спільну духовно-культурну, політико-правову та соціально-економічну спадщину народів Європи. При цьому політико-правові ідеї європейської інтеграції мають широкий діапазон і тривалу історію. Серед них теологічні концепції об'єднання європейських народів у лоні католицької церкви, численні проекти відтворення Римської імперії, спроби Наполеона та Гітлера за допомогою військової сили створити на європейському континенті імперію, в якій би розчинилися європейські народи та їхні самобутні культури, і, нарешті, численні демократичні проекти створення європейського об'єднання, що розроблялися переважно у ХХ ст. Протягом ХХ ст. дві руйнівні світові війни та соціальні сили глобалізації дедалі більше дискредитували ідею суверенної держави та сприяли розумінню необхідності міждержавного співробітництва. Наприкінці 1940-х років стало зрозумілим, що реальна інтеграція в Європі можлива лише в разі поєднання міжнародно-правових інструментів співробітництва, запропонованих у Статуті ООН, і державно-правових начал; вона має ґрунтуватися на добровільному обмеженні суверенних прав держав-членів, об'єднанні і передачі ними низки функцій наднаціональним органам, що будуть діяти в спільних інтересах.

Варто відзначити, що різні зусилля щодо європейського співробітництва після Другої світової війни були частиною загального переходу від «міжнародного права співіснування» до «міжнародного

права співробітництва». Тож Європа почала організовуватися. Цей розвиток почався з трьох міжнародних організацій. По-перше, Організація європейського економічного співробітництва (1948), яка була створена після Другої світової війни 16 європейськими державами для управління міжнародною допомогою, запропонованою Сполученими Штатами для європейської реконструкції. По-друге, Західноєвропейський Союз (1948, 1954), який створив союз безпеки, щоб запобігти черговій війні в Європі. По-третє, Рада Європи (1949), яка, зокрема, була заснована для захисту прав людини та основних свобод у Європі. Жодна з цих великих міжнародних організацій не мала привести до Європейського Союзу. Народження останнього мало відбутися в набагато скромнішому секторі.

Необхідно розкрити зміст Плана Р. Шумана і Ж. Моне та його значення в процесі європейської інтеграції. Характеризуючи Паризький договір 1951 р., яким було започатковано Європейське співтовариство вугілля та сталі (ЄСВС), необхідно відзначити його установчий характер, а також те, що відображена в ньому концепція інтеграції вказувала на бажання договірних держав «порушити звичайні форми міжнародних договорів та організацій». Крім того, слід надати розгорнуту характеристику ЄСВС як міжнародної організації інтеграційного типу.

Розкриваючи друге питання плану, слід підкреслити, що Паризький договір закономірно призвів до Римських договорів 1957 р. Останні створили два додаткові Співтовариства: Європейське співтовариство з атомної енергії та Європейське (економічне) співтовариство. Необхідно продемонструвати причини подальшого реформування Співтовариств та фактори, котрі цьому сприяли. Особливу увагу слід приділити епізоду, відомому як «криза порожнього стільця», в результаті якої відбулася перша велика інституційна реформа, оформлена так званім Договором про злиття.

У межах третього питання плану треба надати розгорнуту характеристику того великого організаційного стрибка, що був зроблений у 1993 р., коли Маастрихтський договір інтегрував три Співтовариства до Європейського Союзу. Особливої уваги заслуговує структура «трьох стовпів». Принагідно слід відзначити, що Маастрихтський договір є досить складним документом як за змістом, так і за структурою. Його умовно можна розділити на дві частини: власне договір про Європейський Союз в прямому сенсі (глави I, V–VII) і зміни, внесені в установчі договори Співтовариств (глави II–IV). При цьому ще протягом десятиліття Договір про Європейський Союз постійно конституційно конструювався й удосконалювався. Важливо зазначити, що нова організаційна оболонка європейської інтеграції була створена за зразком, вперше застосованому в Єдиному Європейському Акті, коли

Співтовариства поєднуються з політичними галузями міждержавного співробітництва.

Завершальне, четверте питання плану має бути розкрито з урахуванням загальнотеоретичних положень про сутність, зміст і структуру конституції як Основного закону суспільства і держави. Необхідно розкрити причини розробки Конституції для Європи, надати розгорнуту характеристику відповідного проекту та розкрити фактори, що призвели до його невдачі. Слід відзначити, що розробка Договору про реформу (Лісабонського договору) стала результатом довгих пошуків шляхів інституційних перетворень і політичних змін Європейського Союзу. Завершити викладення матеріалу слід характеристикою найважливіших реформ, передбачених Лісабонським договором, констатувати те, що інституційна реформа ЄС ще далека від завершення, свідченням чого є проекти нових напрямів розвитку і реформування ЄС у довгостроковій перспективі — на 2020-2030 рр.

Питання цільових виступів студентів:

1. «Криза порожнього стільця» і «Люксембурзький компроміс».
2. Система «трьох стовпів» («трьох опор») Європейського Союзу.

Теми рефератів (презентацій):

- ❖ План Р. Шумана і Ж. Моне та його значення в процесі європейської інтеграції.
- ❖ Проект Конституції для Європи: сутність, зміст, причини відхилення.
- ❖ Лісабонський договір як конституційно-правовий документ.

Література:

Основна:

1. Договір о Європейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.
3. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомутенко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 344 с.
4. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Піддуська та ін. Київ: Фонд «Європа XXI», 2001. 216 с.
5. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.

6. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу: монографія / І. В. Яковюк, Т. М. Анакіна, О. Я. Трагнюк, Т. В. Комарова; за ред. І. В. Яковюка. Київ: Ред. журн. «Право України», 2012. 208 с.
7. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83 of 30 March 2010.
8. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
9. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford: Hart Publishing Ltd, 2009. 273 p.
10. The Evolution of EU Law / ed. by P. Craig, G. de Burca. 3-rd ed. Oxford: University Press, 2021. 977 p.

Додаткова:

1. Документы по истории европейской интеграции: хрестоматия / сост. А.Г. Нестеров. Екатеринбург, 2000. 85 с.
2. Европейская интеграция: учебник / под ред. О. Е. Буториной. Москва: Изд. дом «Деловая литература», 2011. 720 с.
3. Копійка В. В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2001. 447 с.
4. Основи права Європейського Союзу: підручник / Л. І. Адашис, Т. М. Анакіна, С. М. Вихрист та ін.; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків: Право, 2020. 590 с.
5. Право Європейського Союзу: навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. 2-ге вид. Київ: Істина, 2009. 376 с.
6. Право ЄС: устрій та правопорядок / С. М. Задорожна, Н. В. Кирилюк, А. З. Маник; за заг. ред. С. М. Задорожної. Чернівці, Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2021. 232 с.
7. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция: учеб. пособ. Москва: Междунар. отношения, 2003. 400 с.
8. Developing a Constitution for Europe / ed. by E. O. Eriksen, J. E. Fossum, A. J. Menendez. London, New York: Routledge, 2005. 296 p.
9. Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe. Adopted by consensus by the European Convention on 13 June and 10 July 2003. *Official Journal*. 18.07.2003. № C169.
10. Montero C. C. Looking ahead: pathways of future constitutional evolution of the EU: In-depth Analysis. Brussels: European Parliament, 2015. 30 p.
11. Morano-Foadi S., Neller J. Fairhurst, Morano-Foadi, and Neller's Law of the European Union. 13-th ed. Harlow; New York: Pearson, 2020. 635 p.
12. The Oxford Handbook of the European Union / ed. by E. Jones, A. Menon, S. Weatherill. Oxford: University Press, 2012. 893 p.

Тема № 2

Конституційна система Європейського Союзу та її елементи

Навчальна мета заняття: формування комплексного уявлення про правову систему Європейського Союзу як особливу систему права, про її особливості та внутрішню будову, де провідне місце, як і в національних системах, посідає конституційне право.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття та джерела права Європейського Союзу – самостійний каталог нормативно-правових актів.
2. Право Європейського Союзу як автономний і самодостатній правопорядок.
3. Право Європейського Союзу як домінуюча правова система.
4. Європейський правопорядок у рамках національного конституційного врегулювання.

Методичні вказівки

Розгляд першого питання варто розпочати з констатації того, що право Європейського Союзу є специфічним правопорядком, що склався на стику міжнародного права і внутрішньодержавного права держав-членів Європейського Союзу, що володіє самостійними джерелами і принципами. Варто відзначити, що сам термін «право Європейського Союзу» почав вживатися з початку з появою Європейського Союзу, до цього право ЄС позначалося як «право Європейських співтовариств» чи «право Європейського співтовариства», хоча останні поняття не рівнозначні поняттю «право Європейського Союзу».

Важливо відзначити також динаміку розвитку права ЄС. Так, після набрання чинності Лісабонським Договором 01 грудня 2009 р. правова система ЄС була значно спрощена. Замість триопорної структури, що охоплювала Співтовариство, Співробітництво в галузі закордонних справ і безпеки та Співтовариства з юстиції та поліції в кримінальних справах, була створена одноопорна. Слід звернути увагу й на той факт, що на сьогодні право ЄС є повністю інтегрованим у правові системи держав-членів ЄС. Здебільшого норми права ЄС мають пряму дію та верховенство над національним законодавством держав-членів. Суб'єктами права ЄС, крім держав-членів ЄС та інститутів ЄС, також є фізичні та юридичні особи.

Нині особливістю наднаціонального права ЄС є те, що воно: а) виникає на основі узгодження воль держав-членів (зафіксованих у договорах), а потім розвивається в діяльності правотворчих інституцій ЄС; б) має множинний, комплексний характер; з одного боку, воно є

частиною міжнародного права, а зі іншого – має й внутрішньодержавну пряму дію; в) має незавершений характер і має тенденцію до розширення разом з розширенням компетенції ЄС; г) має основоположний характер для держав-членів і пріоритет перед національним законодавством, але тільки у сферах правового регулювання ЄС; д) об'єктивно втручається у сферу внутрішнього правопорядку держав-членів; е) характеризується своєрідними способами застосування, оскільки реалізується не інституціями ЄС, а органами влади держав-членів; є) має самостійний об'єкт регулювання – європейський інтеграційний процес.

Здійснивши класифікацію джерел права ЄС за різними критеріями, необхідно зазначити, що джерелами права ЄС можна вважати усі форми зовнішнього вираження норм права, що прямо або опосередковано породжують юридичні зобов'язання та впливають на поведінку суб'єктів права ЄС.

Розкриваючи друге питання плану, слід підкреслити, що з плином часу всередині Європейського Союзу була створена автономна система регулювання суспільних відносин, котра відрізняється від класичних систем національного та міжнародного права. Багаторівнева структура цього інтеграційного об'єднання обумовила гнучкість і різноманітність способів формування правових норм, а також засобів їх вираження та фіксації, тобто джерел права.

Факт самостійності (автономії) права Співтовариства / права Союзу стосовно міжнародного права був констатований у численних судових рішеннях, винесених як на рівні ЄС, так і на рівні окремих держава-членів. Автономний характер права ЄС знаходить свій відбиток і в механізмі реалізації його норм у внутрішніх правопорядках держав-членів. Він побудований на основі передачі повноважень ЄС з боку держав-членів. Для нього властивим є також верховенство права ЄС стосовно внутрішнього права держав-членів та пряма дія норм права ЄС на території держав-членів.

У межах третього питання плану треба зауважити, що вже Римський договір 1957 р., яким було засновано ЄЕС, у низці статей делегував частину національного суверенітету співтовариству. Причому якщо спочатку право ЄЕС, що ґрунтується на міжнародному договорі, виглядало міжнародним, то нормативні акти Ради міністрів ЄЕС, Європейської комісії та самого Суду спільноти такими вже не були. Видаючи ці акти, Суд використав правовий звичай країн «шістки» визнавати верховенство міжнародного права над національним. Але коли вищі політичні кола домовилися про єдиний спільний ринок, постало питання: яким чином національні правопорядки привести у нову відповідність? Початкова логіка полягала в тому, що за наявності доброї волі в державах-членах рішення, прийняті на рівні ЄЕС, буде не так

складно адаптувати до національного рівня. Тим більше, що конституційне право країн «шістки» передбачало примат міжнародного права над внутрішнім, і національні суди могли безпосередньо використовувати правову норму міжнародного документа.

Акти, прийняті на наднаціональному рівні в ЄС, здавалися міжнародними і були прийняті в цій якості, потім набула чинності інша звичка – підкорятися судовій інстанції, вважати її завжди правою. Це дало змогу норми вторинних джерел права, якими офіційно вважаються й сьогодні постанови, директиви та рішення, поставити над основними – національними – законами, у тому числі конституціями країн ЄС.

Окремої уваги заслуговує роль Європейського Суду Правосуддя статусу права Європейського Союзу як домінуючої правової системи, адже Суду доводилося дедалі частіше вирішувати справи, керуючись не стільки буквою правової норми, скільки її духом і загальним змістом.

Завершальне, четверте питання плану має бути розкрите з урахуванням того, що оскільки реалізація права ЄС здійснюється переважно на території держав-членів, останні мають створити для цього відповідні умови. Внутрішні правопорядки держав-членів мають передбачати спеціальні заходи з гарантування виконання права ЄС (принцип лояльності). У ст. 4 ДЄС зазначено, що «Союз і держави-члени допомагають одна одній у реалізації завдань, що випливають з цих Договорів. Держави-члени вживають усіх відповідних заходів, загальних чи окремих, для забезпечення виконання зобов'язань, передбачених даними договорами або актами інститутів Союзу. Держави-члени полегшують реалізацію завдань Союзу і утримуються від будь-яких заходів, які можуть загрожувати досягненню цілей Союзу». Зокрема, у випадку з нормами прямої дії держави-члени не можуть ухвалювати будь-які акти з метою реалізації цих норм. Вони також мають утримуватись від опублікування постанов інститутів ЄС, які містять норми прямої дії (регламентів) у своїх збірниках законодавчих актів. З іншого боку, з метою сприяння реалізації норм права ЄС держави-члени застосовують організаційно-правові заходи, здійснювані індивідуально або колективно, у тому числі в рамках Союзу, і спрямовані на втілення в життя цих норм.

Питання цільових виступів студентів:

1. Спільні цінності як складова частина правової системи ЄС.
2. Первинне та вторинне право ЄС.

Теми рефератів (презентацій):

- ❖ Конституційне право як провідна галузь права Європейського Союзу.
- ❖ Роль Європейського Суду Правосуддя у формуванні автономності та домінуючої ролі права ЄС.
- ❖ Установчі договори ЄС як акти конституційного характеру

Література:**Основна:**

1. Договор о Европейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.
3. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомутенко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 344 с.
4. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Піддуська та ін. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2001. 216 с.
5. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83 of 30 March 2010.
7. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
8. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.
9. Rosas A., Armati L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.
10. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.

Додаткова:

1. Кашкин С. Ю. Конституционализация европейского права в свете Лиссабонского договора. *Юридическая наука и образование*. 2010. Вып. 3. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/41403/1/18_кашкин.pdf.
2. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навч. посіб. Львів: ЛДУВС, 2020. 212 с.
3. Маргиев В.И. О некоторых особенностях внутреннего права Европейских сообществ. *Правоведение*. 1999. № 1. С. 208-214.
4. Основи права Європейського Союзу : підручник / Л. І. Адашич, Т. М. Анакіна, С. М. Вихрист та ін.; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків: Право, 2020. 590 с.
5. Право Європейського Союзу: навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. 2-ге вид. Київ: Істина, 2009. 376 с.

6. Право ЄС: устрій та правопорядок / С. М. Задорожна, Н. В. Кирилюк, А. З. Маник; за заг. ред. С. М. Задорожної. Чернівці, Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2021. 232 с.
7. Смирнова К. Джерела права Європейського Союзу: новітні тенденції розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 90-97.
8. Толстухин А. Э. Право Европейского союза: новая модель регулирования межгосударственных отношений. *Государство и право*. 1997. № 10. С. 83-89.
9. Dann Ph. Thoughts on a Methodology of European Constitutional Law. *German Law Journal*. 2005. Vol. 6. No. 11. P. 1453-1473.
10. Morano-Foadi S., Neller J. Fairhurst, Morano-Foadi, and Neller's Law of the European Union. 13-th ed. Harlow; New York: Pearson, 2020. 635 p.
11. Senden L. Soft Law in European Community Law. London: Bloomsbury publishing, 2004. 592 p.
12. The Oxford Handbook of the European Union / ed. by E. Jones, A. Menon, S. Weatherill. Oxford: University Press, 2012. 893 p.

Тема № 3

Національна ідентичність, конституційна ідентичність та суверенітет в ЄС

Навчальна мета заняття: формування цілісного уявлення про роль і значення національної та конституційної ідентичності в розбудові конституційної системи ЄС.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Конституції та ідентичності. Національна свідомість і Основний закон.
2. Національна ідентичність в Європейському Союзі. Суверенітет та конституційна ідентичність в європейській інтеграції.
3. Конституційна ідентичність та масштаби (адміністративної) реалізації європейських рішень.
4. Розгортання конституційної ідентичності.

Методичні вказівки

Розгляд першого питання варто розпочати з того, що національна ідентичність – це складна багатовимірна концепція, яка включає в себе сукупність компонентів. Слід звернути увагу на те, що проблеми національної самоідентифікації є важливими для кожного народу. Необхідно розкрити роль національної свідомості в даному контексті.

Друге питання передбачає розкриття поняття «національна ідентичність», її співвідношення з європейською ідентичністю. При цьому потрібно звернути увагу, що європейська ідентичність являє собою новий тип колективної ідентичності, виступаючи при цьому в якості

ідейного підґрунтя процесу європейської інтеграції. Також слід звернути увагу на добровільне обмеження суверенітету держав-членів ЄС на користь союзного утворення.

При розгляді третього питання потрібно зацентувати увагу на тому, що конституційна ідентичність - це категорія, що прямо пов'язана з особливостями кожної держави і зумовлена ними. При цьому потрібно зазначити, що незважаючи на те, що органи ЄС часто опираються на конституційну ідентичність, єдності ні стосовно змістовного наповнення вказаного поняття, ні навіть щодо спільного підходу до пошуку його визначення все ще немає. В рамках четвертого питання слід зазначити, що конституційна ідентичність тісно пов'язана з конституцією певної держави. При цьому конституційна ідентичність не обмежується конституцією і доктриною, а включає в себе й політичні рішення.

Питання цільових виступів студентів:

1. Конституційна ідентичність як категорія сучасного конституціоналізму.
2. Критерії (виміри) конституційної ідентичності.

Теми рефератів (презентацій):

- ❖ Формування європейської ідентичності.
- ❖ Конституційна ідентичність в аргументації рішень конституційних судів
- ❖ Конституційна ідентичність України в контексті Європейської інтеграції.

Література:

Основна:

1. Договір о Європейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.
3. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомутенко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 344 с.
4. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Підлуська та ін. Київ: Фонд «Європа XXI», 2001. 216 с.
5. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.

6. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу: монографія / І. В. Яковюк, Т. М. Анакіна, О. Я. Трагнюк, Т. В. Комарова; за ред. І. В. Яковюка. Київ: Ред. журн. «Право України», 2012. 208 с.
7. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83 of 30 March 2010.
8. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
9. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford: Hart Publishing Ltd, 2009. 273 p.
10. The Evolution of EU Law / ed. by P. Craig, G. de Burca. 3-rd ed. Oxford: University Press, 2021. 977 p.

Допоміжна література:

1. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. Умови громадянства: зб. ст. / під ред. В. ван Стінбергена. Київ, 2005. С. 49-70.
2. Мартинов А. проблеми та перспективи формування ідентичності Євросоюзу. *Європейські історичні студії*. 2016. № 5. С. 33–51.
3. Мовчан П. П. Теоретичні підходи щодо формування європейської ідентичності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=891>.
4. Пасісниченко А. В. Формування європейської ідентичності: між культурним есенціалізмом та соціальним конструктивізмом. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2012. № 993. С.38-43.
5. Щолокова Г. В. Концепт «європейська ідентичність» у політичному дискурсі ЄС. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2016. № 5. С.93-100.
6. Checkel J.T. Why Comply? Social Learning and European Identity Change. *International Organization*. 2001. Vol. 55. № 3. P. 562–563.
7. Checkel J.T., Katzenstein P. J. The Politicization of European Identities. *European Identity* / eds. by J. T. Checkel, P. J. Katzenstein. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
8. Fioretos O. The Regulation of Transnational Corporate Identity in Europe. *Comparative Political Studies*. 2009. Vol. 42. № 9. P. 1167–1192.
9. Fligstein N. Euroclash. The EU, European Identity, and the Future of Europe. Oxford: Oxford University Press, 2008.
10. Kaelble H. Identification with Europe and Politicization of the EU since the 1980s. *European Identity* / eds. J. T. Checkel, P. J. Katzenstein. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. P. 193–212.
11. Luedtke A. European Integration, Public Opinion and Immigration Policy: Testing the Impact of National Identity. *European Union Politics*. Vol. 6. № 1. P. 83–112.

12. Risse Th. Neofunctionalism, European Identity, and the Puzzles of European Integration. *Journal of European Public Policy*. 2005. Vol. 12. № 2. P. 291–309.

13. Risse Th., Engelmann-Martin D., Knopf H.-J., Roscher K. To Euro or Not to Euro? The EMU and Identity Politics in the European Union. *European Journal of International Relations*. 1999. Vol. 5. № 2. P. 147–187.

14. Sedelmeier U. Constructing the Path to Eastern Enlargement. The Uneven Policy Impact of EU Identity. Manchester: Manchester University Press, 2005.

15. Thomas D. C. Constitutionalization through Enlargement: the Contested Origins of the EU's Democratic Identity. *Journal of European Public Policy*. 2006. Vol. 13. № 8. P. 1190–1210.

Тема № 4

Основи конституційного ладу ЄС

Навчальна мета заняття: формування комплексного уявлення про основи конституційного ладу як провідний інститут конституційного права ЄС.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Правовий порядок ЄС як конституційний.
2. Теоретичні питання щодо основоположних принципів ЄС.
3. Принципи європейського конституційного права. Конституційні принципи та основоположні принципи.
4. Єдині основоположні принципи з огляду на різномірне первинне право.

Методичні вказівки

Розгляд першого питання варто розпочати з констатації того, що правовий порядок ЄС має конституційний характер, оскільки, так само як і конституційний лад держав-членів, орієнтований за забезпечення обмеженого правління та реалізацію прав і свобод людини й громадянина. При цьому в правовій системі ЄС, так само як у системі міжнародного та національного права, відбувається внутрішнє структурування нормативного масиву, в результаті чого формуються відповідні галузі та інститути. В умовах неухильного посилення інтеграційних процесів у межах ЄС та розбудови цього наднаціонального утворення на федеративних засадах, дедалі більше сфер суспільного життя потрапляють до предмета регулювання права ЄС і, як матриця, зумовлюють формування галузей європейського права за аналогією з

галузями національних систем права. Конституційний характер державчленів ЄС зумовлює й аналогічний (конституційний) характер міждержавної інтеграції. Відповідно, конституційне право ЄС завдяки своєму предмету посідає провідне місце в праві ЄС, а в структурі даної галузі виокремлюється система фундаментальних норм-принципів, котрі за аналогією з національними системами права можна назвати засадами конституційного ладу ЄС. Концепція первинного права як права конституційного визначає його як основу політичних процесів, впливає на зміст і структуру інших галузей права ЄС, виступає основою громадсько-політичного діалогу на наднаціональному, національному та субнаціональному рівнях. Конституційний характер первинного права ЄС особливо яскраво проявляється в основоположних засадах, де вживається конституційно-правова термінологія (верховенство права, права людини, демократія тощо).

Відповідаючи на друге питання плану, варто відзначити, що авторам-розробникам установчих договорів ЄС дуже подобався термін «принцип»: він надзвичайно часто використовується в більшості мовних версій цих договорів. Так, англomовна й франкомовна версії попереднього варіанту Договору про ЄС вживали його 22 рази, у проекті Договору про ЄС - 48 разів, натомість у Лісабонському договорі він вживається 98 разів, а Хартія основних прав використовує слово «принцип» 14 разів. Контекст, у якому вживається цей термін, коливається від принципу демократії (ст. 6 Ніщцького договору) до принципів національних систем соціального забезпечення (ст. 153 (4) Договору про функціонування ЄС); деякі принципи навіть мають бути встановлені Радою (ст. 291 ДФЄС). У німецькомовній версії слово «принцип» зустрічається набагато рідше - лише тричі в попередньому варіанті Договору про ЄС і чотири рази - в Договорі про ЄС, та й то переважно у зв'язку з принципом субсидіарності. Ця атрофія принципів у німецькій версії пов'язана з тим, що замість англійського «principle» або французького «principe» там вживається німецьке слово «Grundsatz»; це також стосується німецькомовної версії Хартії основних прав.

Слід зауважити, що використання слова «принцип» у тексті Лісабонського договору має атрибутивний характер. У даному контексті принципи – це правові норми, що встановлюють істотні елементи правового порядку. Таким чином, укладачі надали посилене значення відповідному елементу або навіть цілим положенням і надали читачеві орієнтацію в тексті, який важко осягнути. Водночас принцип зазвичай встановлює загальні вимоги, наприклад, у ст. 6(1) Ніщцького договору або ст. 71(2) Договору про ЄС. Поняття, що характеризується як принцип, має висловлюватись у цілому, оскільки воно має рефлексивний відтінок. Крім того, укладач договору часто визначає як принципи елементи

нормативні положення з досить нечітким змістом, як як-от статті 191(2) та 317 Договору про функціонування ЄС. У межах даної навчальної дисципліни термін «принцип» вживається в традиціях конституціоналізму, стосовно тих норм первинного права, що виконують установчу функцію для всього правового порядку ЄС; вони визначають відповідні легітимні підстави за необхідності обґрунтування здійснення певних публічно-владних повноважень наднаціональними та національними органами. Основоположні принципи як підкатегорія виражають загальну нормативну систему відліку для всього первинного права, а також для всього правового порядку ЄС. Ця змістовна концепція основоположних принципів не охоплює всі норми або елементи норм, позначені як принцип в установчих договорах або рішеннях Європейського суду правосуддя, а також деякі інші положення, які також називаються основоположними (конституційними) принципами в національних конституціях.

При відповіді на третє питання плану варто продемонструвати, наскільки доцільно розуміти основоположні принципи саме як конституційні принципи та відповідним чином до них звертатися. При цьому слід мати на увазі, що ЄС став власне політичним союзом тільки в 1990-х роках. Після тривалих дебатів у 1997 р. сторони Договору заснували ЄС на «принципах свободи, демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також верховенства права», тобто на основі основної програми ліберально-демократичного конституціоналізму. Це передбачає відповідне ставлення до конституційної семантики, вживаної в тексті установчих договорів. Зокрема, нормативний зміст норми-принципу, що міститься в ст. 6(1) Договору про ЄС має відповідати змісту аналогічної норми-принципу, закріпленої в ст. 20(1) Основного закону Німеччини. Тож тепер можна стверджувати, що європейський конституціоналізм знайшов своє визнання в позитивному праві ЄС. Водночас варто відзначити, що конституційні принципи ЄС є лише частиною загальних принципів права ЄС, вони характеризуються системністю, найвищим ступенем абстрактності, отримують закріплення в первинному праві ЄС та мають низку інших ознак, що є спільними з ознаками засад конституційного ладу в національних системах права.

Розкриваючи останнє, четверте питання плану, слід відзначити, що основоположні принципи права ЄС, на відміну від засад конституційного ладу переважної більшості держав, зосереджені не в єдиному основному законі, а розосереджені по різних актах первинного права, зберігаючи при цьому свою цілісність. Важливо зауважити, що основоположними принципами є принципи, викладені в ст. 6(1) Ніщцького договору (тепер це ст. 2 Договору про ЄС), а також інші принципи, що містяться в Розділі I Договору про ЄС і стосуються розподілу компетенції, лояльної

співпраці та структурної сумісності. Цей підхід підтверджується Розділом I Лісабонського договору щодо основоположних принципів відносин між ЄС та його державами-членами. Інші принципи первинного права не належать до цих всеосяжних основоположних принципів, а слугують лише для їх конкретизації і, таким чином, для отримання з них дійсного конституційного змісту.

Також слід звернути увагу на те, що принципи, викладені в ст. 2 Лісабонського договору, хоча й позначаються як «цінності», слід розуміти саме як правові норми-принципи, як основоположні принципи права ЄС. Зазвичай принципи відрізняють від цінностей, причому останні є фундаментальними етичними переконаннями, тоді як перші є правовими нормами. Оскільки «цінності» ст. 2 Лісабонського договору були узгоджені за процедурою ст. 48 Договору про ЄС і мають правові наслідки (наприклад, ст. 3(1), 7, 49 Лісабонського договору), вони є правовими нормами, а оскільки вони є всеосяжними та конституюючими, тобто являють собою основоположні принципи. Водночас вживання терміна «цінність» у ст. 2 Лісабонського договору замість слова «принцип», незрозуміла нормативна функція другого речення згаданої статті, а також відмінності між різними формулювання встановлених цінностей ілюструють певну невизначеність, що досі залишилася в розумінні європейських основоположних принципів.

Завершуючи викладення четвертого питання плану, слід згадати про поділ основоположних принципів права ЄС на дві групи. Перша група стосується принципів відносин між Союзом та його державами-членами і включає в себе принципи: верховенства права, ефективності, всебічного правового захисту, наділення компетенцією, вільного здійснення інтересів держав, «структурної сумісності», лояльності. Натомість друга група принципів стосується відносин між особою та Союзом і включає в себе принципи: рівної свободи, захисту основних прав, верховенства права, демократії, прозорості, участі та солідарності.

Питання цільових виступів студентів:

1. Принципи як складова частина правової системи ЄС.
2. Правовий порядок ЄС як різновид конституційного ладу.

Теми рефератів (презентацій):

- ❖ Принцип поваги до людської гідності як одна із засад конституційного ладу ЄС.
- ❖ Принцип демократії як одна із засад конституційного ладу ЄС.
- ❖ Принцип правової держави як одна із засад конституційного ладу ЄС.

Література:

Основна:

1. Договор о Европейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.
3. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
4. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83 of 30 March 2010.
5. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
6. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.
7. Rosas A., Armati L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.
8. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.
9. Senden L. Soft Law in European Community Law. London: Bloomsbury publishing, 2004. 592 p.
10. The Oxford Handbook of the European Union / ed. by E. Jones, A. Menon, S. Wetherill. Oxford: University Press, 2012. 893 p.

Додаткова:

1. Вартовнік О. М. Реалізація принципів та цінностей права ЄС у національних правових системах держав-учасниць. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Том 64. С. 357-362.
2. Кашкин С. Ю. Конституционализация европейского права в свете Лиссабонского договора. *Юридическая наука и образование.* 2010. Вып. 3. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/41403/1/18_кашкин.pdf.
3. Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу у світлі Лісабонського договору. *Актуальні проблеми політики.* 2009. Вип. 36. С. 181-187. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/133/app-36_Kolesnichenko_V_V_%28181-187%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Куровська І. А. Принцип верховенства права в правовій системі ЄС та міжнародному праві. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Вип. 3. Том 2. С. 246-252.

5. Назаренко О. А. Загальні принципи права ЄС в правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 242-249.
6. Сergyogin V.O., Voronov M.M., Chervyachova A.O. Конституційне право як провідна галузь права Європейського Союзу: концептуальний підхід. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 4. С. 34-42.
7. Стрельцова О. В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 265-269.
8. Яковюк І. В. Про особливості вияву принципу поділу влади в інституціональній системі влади в інституціональній системі Європейського Союзу: постановка питання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2003. № 5. С. 17–27.
9. Bogdandy A. von. Founding Principles of EU Law. A Theoretical and Doctrinal Sketch. *European Law Journal*. 2010. Vol. 16. P. 95-111.
10. Dann Ph. Thoughts on a Methodology of European Constitutional Law. *German Law Journal*. 2005. Vol. 6. No. 11. P. 1453-1473.
11. Lenaerts K. The principle of democracy in the case law of the European Court of justice. *International and Comparative Law Quarterly*. 2013. Vol. 62. Issue 2. P. 271–315.
12. Lenaerts K., Gutierrez-Fons J. A. The constitutional allocation of powers and general principles of EU Law. *Common Market Law Review*. 2010. Vol. 47. P. 1629-1669.

Тема № 5

Відносини між державами-членами та Європейським Союзом і побудова протофедерального суспільства

Навчальна мета заняття: формування комплексного уявлення про Європейський Союз як особливе інтеграційне утворення, що розвивається в напрямку федералізму.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Американська традиція: федералізм як (між)національне право.
2. Німецька традиція: міжнародне проти національного права.
3. Європейський Союз у світлі американської та німецької традиції.
4. «Теорія» sui generis: «несумісний» Європейський Союз.

Методичні вказівки

Пристаюючи до розгляду даної теми, треба мати на увазі, що процес європейської інтеграції в межах Європейського Союзу є унікальним і безпрецедентним у світовій історії. Відповідно, в межах цього процесу державам-учасникам треба було шукати неординарні підходи до вирішення тих складних завдань, що перед ними поставали. Однією з вихідних і принципівих проблем у даному контексті була проблема територіальної організації публічної влади, зокрема щодо взаємовідносин між державами членами та Європейським Союзом і, відповідно, щодо взаємовідносин між національними та наднаціональними органами публічної влади. Вирішення означених проблем спочатку вбачалося шляхом реалізації однієї з двох домінуючих на той час політико-правових традицій, висвітленню яких присвячено перші два питання плану.

У межах першого питання плану треба розкрити сутність і зміст так званої американської традиції вирішення проблеми взаємовідносин між органами влади різних рівнів. Даний підхід ґрунтується на принципах федералізму, де результатом інтеграції є союзна держава, суб'єкти якої передають (делегують) центральним органам частину своїх суверенних прав, зберігаючи за собою зовнішні ознаки державності. За даного підходу правовий порядок Союзу розглядається як порядок (між)національний, тобто такий, якому підпорядковується національний правовий порядок кожного із учасників такого Союзу (суб'єктів федерації) згідно зі встановленим розподілом компетенції.

Якщо розглянути Європейський Союз із позицій американської політико-правової традиції, то в ньому можна віднайти чимало рис,

притаманних державам із федеративною формою державного устрою: 1) із прийняттям Лісабонських договорів остаточно і позитивно вирішилося питання про визнання за Європейським Союзом власної правосуб'єктності (ст. 47 ДЄС); 2) в основі організації і функціонування ЄС лежить неписана конституція Союзу, зміст якої утворюють установчі договори ЄС; 3) територія Союзу складається з території держав-членів, що може бути змінена тільки за їх згодою; 4) дуальна система організації влади, яка представлена, з одного боку, інституційною системою ЄС, що організована відповідно до вимог механізму стримувань і противаг, а з другого – системою вищих органів державної влади держав-членів; 5) у процесі інтеграції відбулося формування права Союзу, яке має пріоритет над національним правом держав-членів і характеризується принципом прямої дії, обумовлює існування в ЄС дворівневої ієрархічної системи законодавства, що є класичною рисою федеративних держав; 6) здатність Союзу певною мірою розширювати свою компетенцію без внесення поправок до установчих договорів; 7) наявність подвійного громадянства – держав-членів і Союзу; 8) наявність власної валюти тощо.

Друге питання плану передбачає необхідність висвітлення іншого підходу до вирішення проблеми взаємовідносин між центром і місцями в процесі європейської інтеграції. Цей підхід отримав назву «німецька традиція», і зводиться до формування інтеграційного утворення на засадах міжнародної організації. Відповідно, інституції та правова система такого інтеграційного утворення мала б формуватися за канонами міжнародного публічного права: на договірній основі та правом держав-учасниць самостійно визначати для себе обсяг своїх зобов'язань між собою та перед організацією.

Безумовно, Європейським співтовариством, а тепер Європейському Союзу властиві окремі риси міжнародної організації. Так, Європейський Союз заснований на принципі суверенної рівності держав-членів; йому властива організаційно-правова єдність держав-членів; інтеграційне об'єднання створювалося і функціонує на основі установчих договорів як спеціального різновиду міжнародних договорів; держави-члени пов'язані рішеннями інститутів і органів Союзу, прийнятими в межах їхньої компетенції; Союз виступає в міжнародному спілкуванні виключно від свого імені і в межах наданих йому повноважень, що засвідчує його здатність проявляти тим самим свою волю, яка має самостійну якість і значення, що дозволяє відрізнити міжнародну організацію від конфедерації і наднаціональної організації; як юридична особа ЄС володіє необхідним комплексом прав і обов'язків тощо.

Разом із тим Європейському Союзу притаманні властивості, які не вписуються в уявлення про міжнародну організацію. Так, відносини між державами-членами зовсім відмінні від тих, які мають місце між членами

традиційних міжнародних організацій. Ці відмінності очевидні в різних сферах: повноваження, надані Співтовариствам, діяльність їх інститутів, особливо існування Комісії поряд з Радою і Європейським парламентом, що обирається безпосередньо, примат права Союзу над національним правом і метод фінансування бюджетів. Фактично Співтовариства являють собою політичну структуру, яка підноситься у певних сферах над структурами держав, що створили їх.

Водночас Європейський Союз істотно відрізняється й від федерації: 1) якщо у федеративній державі її суб'єкти не є суб'єктами міжнародного права і відповідно федеративний центр контролює впровадження зовнішньої політики, то в Європейському Союзі його інститути не мають вагомих повноважень для здійснення власної зовнішньої політики, внаслідок чого її здійснення залишається прерогативою національних урядів; 2) на відміну від федерації в ЄС немає єдиних збройних сил і правоохоронних органів, управління якими здійснювалося б наднаціональними інститутами. Враховуючи зазначене, слід визнати, що Союз не є федерацією, тобто державою, а залишається і буде залишатися державоподібним утворенням, навіть за умови подальшого нарощування федеративних ознак у його правовій природі доти, доки держави-члени не виявлять волю до його трансформації у федеративну державу або до створення федерації суверенних держав як нового типу міждержавних об'єднань. На всі ці специфічні моменти в юридичній природі Європейського Союзу треба звернути увагу при відповіді на третє питання плану.

При відповіді на четверте питання плану слід відзначити, що наявність у Європейського Союзу, з одного боку, рис притаманних федерації, а з іншого боку – тих, що притаманні міжнародним організаціям, у поєднанні з низкою специфічних рис, надає підстави говорити про ЄС як утворення *suū generis*, тобто утворення особливого роду, котре не вкладається в жорсткі рамки наявних класифікацій. В результаті інтеграції в ЄС створено складний механізм функціонування, який поєднує елементи національного, міждержавного і наднаціонального механізмів. При цьому можна стверджувати, що на сучасному етапі відбувається запуск наднаціонального механізму як самостійного «привідного ременя». Після того, як наднаціональний механізм починає застосовуватися, виникає абсолютно нова якість взаємодії держав-членів. Фактично виникає нове явище, коли породжений державою механізм впливає на політику цієї держави відповідно до інтересів організації більш високого порядку, яка на конкретному історичному відрізку часу не обов'язково буде відповідати поточним національним інтересам. Проте в перспективі збіг інтересів має забезпечуватися, інакше сенс участі в такому об'єднанні втрачається.

У Європейському Союзі має місце добровільна відмова держав-членів від здійснення певної частини суверенних прав на користь наднаціональної організації. Прийнято вважати, що через добровільне самообмеження суверенітету і колективну реалізацію на рівні Союзу делегованих йому суверенних прав відкриваються принципово нові можливості для більш ефективного функціонування держав-членів. Саме тому правомірно зробити висновок, що внаслідок входження до Союзу суверенітет держав-членів не принижується, а навпаки, держави внаслідок його колективного здійснення отримують право і реальну можливість суттєво розширити сферу своєї діяльності за межами територіального верховенства. Крім того, слід наголосити, що передача державою права реалізації окремих суверенних прав, яким, як відомо, не властива така ознака, як невідчужуваність, не може тлумачитися як обмеження суверенітету в цілому.

Питання цільових виступів студентів:

1. Ознаки Європейського Союзу як федеративної держави.
2. Ознаки Європейського Союзу як міжнародної організації.

Темі рефератів (презентацій):

- ❖ Федералізація ЄС: мета, чинники, шляхи реалізації.
- ❖ Територіальна організація влади та багаторівневе врядування в ЄС.
- ❖ Установчі договори ЄС як акти конституційного характеру про розподіл компетенції та порядок взаємодії між Союзом і державами членами.

Література:

Основна:

1. Договір о Європейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.
3. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомутенко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 344 с.
4. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Підлуська та ін. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2001. 216 с.
5. Європейське право: право Європейського союзу : підручник: у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.

6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83 of 30 March 2010.
7. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
8. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.
9. Rosas A., Armati L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.
10. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.

Додаткова:

1. Кашкин С. Ю. Конституционализация европейского права в свете Лиссабонского договора. *Юридическая наука и образование*. 2010. Вып. 3. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/41403/1/18_кашкин.pdf.
2. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навч. посіб. Львів: ЛДУВС, 2020. 212 с.
3. Маргиев В.И. О некоторых особенностях внутреннего права Европейских сообществ. *Правоведение*. 1999. № 1. С. 208-214.
4. Основи права Європейського Союзу: підручник / Л. І. Адашич, Т. М. Анакіна, С. М. Вихрист та ін.; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків: Право, 2020. 590 с.
5. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В. Сіденко (керівник проекту) та ін. Київ: Заповіт, 2018. 214с
6. Право Європейського Союзу: навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. 2-ге вид. Київ: Істина, 2009. 376 с.
7. Право ЄС: устрій та правопорядок / С. М. Задорожна, Н. В. Кирилюк, А. З. Маник; за заг. ред. С. М. Задорожної. Чернівці, Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2021. 232 с.
8. Смирнова К. Джерела права Європейського Союзу: новітні тенденції розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 90-97.
9. Толстухин А. Э. Право Европейского союза: новая модель регулирования межгосударственных отношений. *Государство и право*. 1997. № 10. С. 83-89.
10. Туринська Х. В. Європейська федерація як перспектива розвитку ЄС. *Регіональні студії*. 2014. № 9. С. 40-46.
11. Dann Ph. Thoughts on a Methodology of European Constitutional Law. *German Law Journal*. 2005. Vol. 6. No. 11. P. 1453-1473.
12. Morano-Foadi S., Neller J. Fairhurst, Morano-Foadi, and Neller's Law of the European Union. 13-th ed. Harlow; New York: Pearson, 2020. 635 p.

13. Senden L. Soft Law in European Community Law. London: Bloomsbury publishing, 2004. 592 p.

14. The Oxford Handbook of the European Union / ed. by E. Jones, A. Menon, S. Weatherill. Oxford: University Press, 2012. 893 p.

Тема № 6

Вертикальний поділ влади в рамках ЄС: багаторівневе управління

Навчальна мета заняття: формування системного уявлення про вертикальний поділ влади в рамках ЄС, розподіл повноважень як в межах ЄС, так й між ЄС та державами-членами.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Лісабонський договір – новий етап європейського конституціоналізму.
2. Розподіл компетенції між Європейським Союзом та державами-членами відповідно до Лісабонської угоди.
3. Розподіл повноважень між Європейським Союзом, державами-членами та регіональними та місцевими органами влади.
4. Контроль за дотриманням принципів наданої компетенції, субсидіарності та пропорційності в Суді Європейського Союзу.

Методичні вказівки

Розгляд першого питання варто розпочати з аналізу основних змін, які запроваджені Лісабонським договором до установчих договорів Європейського Союзу. Зокрема розглянути структурні зміни, зміни у сфері зовнішньої політики, політики безпеки та зміни щодо порядку формування й роботи головних органів ЄС. Важливо також відзначити роль і місце Лісабонського договору як важливого документу європейського конституціоналізму.

Відповідь на друге питання має розпочинатися з загальнотеоретичної тези про те, що компетенція ЄС – це сукупність прав і повноважень, необхідних для діяльності Союзу. Вони стосуються питань, що знаходяться у віданні ЄС (предметна компетенція) та здатності Союзу впливати на вирішення питань предметної компетенції (регулююча компетенція). Необхідно здійснити аналіз теоретичних і практичних питань розподілу повноважень у реформованому Європейському союзі. Визначити основні нові сфери і види компетенції Союзу, а саме: внутрішня і зовнішня; визначена і дорозуміла; виключна, спільна, доповнююча і спеціальна.

Третє питання плану має бути розкрито з урахуванням особливостей розподілу повноважень між Європейським Союзом, державами-членами та регіональними та місцевими органами влади. Важливим є розгляд терміну «європейське врядування», яке є складним і багатоаспектним; він увібрав у себе декілька характеристик, котрі в сукупності визначають те, як, на думку європейців, має виглядати досконале врядування в умовах демократичної правової державності. І першою, найбільш масштабною характеристикою європейського врядування є його позиціонування як належного (англ. *good governance*). Важливо також відзначити, що зміст належного врядування намагалися визначити різні організації, але в межах даного курсу найбільший інтерес викликає розуміння даного терміну Комісією ЄС, що отримало відображення в Білій книзі 2001 р. Згідно з розділом II названого документа в основі належного врядування в ЄС лежать п'ять принципів: відкритість (*openness*), участь (*participation*), підзвітність (*accountability*), ефективність (*effectiveness*) та узгодженість (*coherence*). Кожен із цих принципів слід розкрити окремо.

Висвітлюючи останнє, четверте питання плану, слід приділити особливу увагу розгляду різноманітної практики Суду ЄС щодо встановлення правової основи і меж компетенції ЄС.

Питання цільових виступів студентів:

1. Роль і місце Лісабонського договору як важливого документу європейського конституціоналізму.
2. Характеристика виключної, спільної, доповнюючої і спеціальної компетенції в ЄС.

Теми рефератів (презентацій):

- ❖ Характеристика Лісабонського договору як конституційного документа.
- ❖ Характеристика принципу субсидіарності як визначального правового чинника для реалізації компетенції ЄС.

Література:

Основна:

1. Договір о Європейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.

3. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомугенко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 344 с.
4. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Підлуська та ін. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2001. 216 с.
5. Європейське право: право Європейського союзу : підручник: у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83 of 30 March 2010.
7. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
8. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.
9. Rosas A., Armati L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.
10. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.

Додаткова:

1. Муравйов В., Березовська І. Види компетенції реформованого Європейського Союзу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Міжнародні відносини»*. 2009. Вип. 37. С.53-57.
2. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. – Council of the European Union. Brussels, 15 April 2008.
2. Opinion 2/94 (ECHR) [1996].
3. Protocol (No 2) On the Application of the Principles of Subsidiarity and Proportionality.
4. Cases 3, 4, 7/76 Kramer [1976].
5. Case C-476/98 Commission v Germany [2002].
6. Hartly T. S. The Foundations of the European Community Law. 6th ed. Oxford, 2007. 775 p.
7. Case 265/78 Ferweda B.V. [1979].
8. Case 22/70 Commission v. Council [1971].
9. Opinion 1/2003 of February 2006 (on the Lugano Convention).
10. Opinion 2/92 [1995].
11. McGoldrick D. International Relation Law of the European Union. London, 2003.

Тема № 7.

Горизонтальний поділ влади в ЄС: урядова структура та інститути Союзу

Навчальна мета заняття: формування цілісного уявлення про горизонтальний поділ влади в рамках ЄС та особливості правового статусу вищих органів ЄС.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Інституційний механізм Європейського Союзу.
2. Європейський парламент.
3. Європейська рада.
4. Європейська комісія.
5. Суд Європейського Союзу.

Методичні вказівки

Дана тема є однією з ключових тем даного навчального курсу, оскільки розуміння інституційного механізму Європейського Союзу є запорукою успішності цього наднаціонального об'єднання.

Розкриваючи перше питання плану, слід зазначити, що особливості договірного механізму інтеграції, здійснюваної в Євросоюзі, знайшли відображення у характерних рисах інституційного механізму цього об'єднання. Інституційний механізм Євросоюзу є системою органів Євросоюзу, а також актів, які ці органи приймають. Він покликаний реалізувати цінності Євросоюзу, здійснювати його цілі, захищати його інтереси, а також інтереси його громадян і держав-членів, забезпечувати послідовність, ефективність і наступність його політики і дій

Відповідь на друге питання слід розпочати з констатації того, що незважаючи на претензійність своєї назви (до 1962 р. він іменувався Асамблеєю), Європарламент поки що не став справжнім парламентом, оскільки обмеженими залишаються його законодавча функція, контрольні повноваження, а також компетенція щодо прийняття бюджету Євросоюзу. Виникнення цього інституту передусім було пов'язано з необхідністю надати демократичного характеру інституційному механізму європейських співтовариств, діяльність якого практично була виведена з-під контролю національних парламентів. Основні функції Європарламенту включають законодавчу (разом із Радою), бюджетну (разом з Радою), політичного контролю і консультативну. Водночас треба мати на увазі, що Європарламент є тим інститутом Євросоюзу, який має найбільший потенціал щодо розширення повноважень у межах об'єднання. Під час розгляду цього питання, слід дослідити системно-структурну організацію Європарламенту, проаналізувати його повноваження, акти. Потрібно визначити аспекти взаємодії

Європарламенту з Європейською радою та з Європейською комісією.

Відповідаючи на третє питання плану, треба розпочати з того, що Європейська рада є органом стратегічного планування розвитку європейської інтеграції. Вона з'явилася в результаті практики як реакція на необхідність формалізувати зустрічі у верхах держав-членів ЄС, що почали відбуватися з 1961 р. Додатковим імпульсом для створення Європейської ради стало дедалі більше усвідомлення державами-членами важливості європейського вектору їхнього політичного життя в процесі просування європейської інтеграції.

Тривалий час Європейська рада займала окреме місце в системі інституційного механізму європейської інтеграції. Цього органу не було у переліку інститутів Європейського співтовариства і Євросоюзу (ст. 5 Договору про Євросоюз, ст. 7 Договору про заснування Європейського співтовариства). Лісабонські договори віднесли Європейську раду до інститутів Союзу і розширили її повноваження. Договір про Євросоюз підкреслює, що Європейська рада дає Союзу необхідні імпульси для розвитку та визначає його загальні політичні орієнтири і пріоритети. Крім того, слід проаналізувати системну-структурну організацію Європейської ради, дослідити її повноваження та акти. Потрібно визначити аспекти взаємодії Європейської ради з Європарламентом та з Європейською комісією.

Розкриваючи четверте питання плану, слід відзначити, що Європейська комісія є вищим органом виконавчої влади Європейського Союзу, який приблизно відповідає ролі і функціям уряду у системах національних держав. Роль Європейської комісії іноді відбиває неформальна назва «двигун європейської інтеграції». І не лише тому, що в рамках повноважень першого стовпа вона має майже виняткове право на законодавчу ініціативу, але також і через її історію, склад, культуру й радше європейський, ніж національний світогляд. Крім того, комісія наглядає за тим, щоб не порушувались угоди, і традиційно захищає інтереси малих держав-членів. Відповідаючи на це питання плану, слід проаналізувати її структуру, склад, порядок формування, дослідити її повноваження та акти. Також важливо визначити аспекти взаємодії Європейської комісії з Європейською радою та з Європарламентом.

Висвітлюючи останнє, п'яте питання плану, слід приділити дослідженню правового статусу Суду Європейського Союзу, який є офіційною інституцією ЄС, яка охоплює всю судову владу ЄС. Відповідаючи на це питання плану, слід проаналізувати його структуру, порядок формування, а також його повноваження та акти. Крім того, необхідно визначити аспекти взаємодії Суду Європейського Союзу з іншими структурами ЄС, зокрема з Європейською комісією, Європейською радою та з Європарламентом.

Питання цільових виступів студентів:

1. Реформа Європейського парламенту відповідно до положень Лісабонського договору.
2. Системно-структурна організація Європейської ради.

Теми рефератів (презентацій):

- ❖ Характеристика повноважень Європейської ради.
- ❖ Процедури Європейського Суду.

Література:**Основна:**

1. Договор о Европейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.
3. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомутенко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 344 с.
4. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Підлуська та ін. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2001. 216 с.
5. Європейське право: право Європейського союзу : підручник: у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83 of 30 March 2010.
7. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
8. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.
9. Rosas A., Armati L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.
10. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.

Додаткова:

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекцій. 4-е изд., стер. Москва: Омега-Л, 2006. 584 с.
2. Вайденфельд В., Вессельс В. Европа от А до Я. Справочник европейской интеграции / пер. с нем. Л. Греле. Рига: Alberts XII, 2002. 544 с.

3. Войтенко І.-Х. Р. *Наднаціональні інституції Європейського Союзу. Стратегічні пріоритети*. 2009. № 4. С. 231 – 236.
4. Грицаєнко Л. Л. *Інституційний механізм Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид.наук*. Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 20 с.
5. Грицяк І. А. *Правова та інституційна основи Європейського Союзу: підручник*. Харків: Магістр, 2009. 620 с.
6. Грицяк І. А. *Правова та інституційна системи Європейського Союзу: навч. посіб.* Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2009. 200 с.
7. Грицяк І. А. *Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія*. К.: К.І.С., 2006. 398 с.
8. Довгань В. М. *Європейський Парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: монографія*. Київ: КНТ, 2007. 204 с.
9. *Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.* Київ: НАДУ, 2011. Т. 7.
10. *Глобалізація та європейська інтеграція / наук.-ред. колегія : І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін (співголова) та ін.* 764 с.
11. *Європейська інтеграція : навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 557 с.
12. *Європейський Союз у ХХІ столітті: функціонування та розвиток : монографія / за заг. ред. В. С. Загорського, О. Я. Красівського*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2016. 632 с.
13. Комарова Т. В. *Становление структуры Суда Европейского Союза*. URL: <http://jurnal.org/articles/2013/uri120.html>.
14. Копійка В. В. *Європейський Союз: заснування і етапи становлення*. Київ: Ін Юре, 2001. 448 с.
15. Копійка В. В. *Європейський Союз: історія і засади функціонування*. 2-ге вид., виправл. і доповн. Київ: Знання, 2012. 759 с.
16. Малик Я. Й. *Європейський Союз : навч. посіб.* Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. 108 с.
17. *Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України : навч. посіб. / за заг. ред. В. П. Горбуліна*. Київ: Євроатлантикінформ, 2006. 416 с.
18. Паульман В. *Європейський Союз и Эстония : учеб. пособ.* В 2 т. Таллин: ЕАВС. 2000. Том I: Европейский Союз. 240 с.
19. *Практичний поради́ник державного службовця з організації регіонального співробітництва*. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2007. Вип. 2: Інституційна система Європейського Союзу. 60 с.
20. *Практичний поради́ник державного службовця з організації регіонального співробітництва / уклад. Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік,*

- І. Д. Шумляєва. Донецьк: ДРІДУ НАДУ, 2007. Вип. 3: Регіональна політика Європейського Союзу. 60 с.
21. Прокопенко Л. Л. Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. Київ: Міленіум, 2009. 238 с. Розділ 1. Розвиток інституційної структури Європейського союзу.
22. Решота В. В. Європейський Союз: історичні, правові та інституційні основи : навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2012. 172 с.
23. Розвиток інституційної системи Європейської Спільноти. Режим доступу: uadocs.exdat.com/docs/index455980.html?page=3.
24. Рябоштан Є. В. Політико-інституційні механізми формування спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. автореф. дис. ... канд. політ. наук.: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2011. 20 с
25. Сандро Гоці. Європейська Комісія. Процеси ухвалення рішень і виконавчі повноваження. пер. з італ. Київ: К.І.С., 2007. 208 с.
26. Тоді Філіп. Нарис історії Європейського Союзу. пер. з англ. Марини Марченко. Київ: К.І.С., 2001. 142 с.
27. Труш О. О. Політика європейської інтеграції : навч. посіб. Харків: Магістр, 2013. 180 с.
28. Яковюк І. Азбука європейської інтеграції : навч.-метод. посіб. Харків: Апекс+, 2006. 168 с.
29. Łastawski K. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw. Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004. 424 s.

Тема № 8

Судовий контроль над державами-членами ЄС та європейськими інституціями

Навчальна мета заняття: формування системного уявлення про вертикальний поділ влади в рамках ЄС, розподіл повноважень як в межах ЄС, так й між ЄС та державами-членами.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Судовий контроль над державами-членами ЄС: загальна характеристика.
2. Організаційна структура судової системи Європейського Союзу.
3. Мета, порушення та етапи провадження.
4. Суд у правовому порядку Європейського Союзу.

Методичні вказівки

При відповіді на перше питання потрібно надати характеристику судовій системі ЄС. Необхідно визначити місце і роль Суду ЄС серед основних інституцій Союзу. Крім того, слід проаналізувати функції Суду ЄС, розкрити сутність його юрисдикції. Особливої уваги заслуговує юрисдикція Суду ЄС, зокрема справи прямої юрисдикції, преюдиційні запити (справи непрямої юрисдикції), справи попереднього контролю, юрисдикція з питань співробітництва поліції та судових органів у кримінально-правовій сфері, додаткова і факультативна юрисдикція.

Відповідь на друге питання передбачає аналіз порядку формування Суду ЄС, його внутрішню будову. Необхідно розкрити, що являють собою Трибунал першої інстанції та судові палати.

При розгляді третього питання слід охарактеризувати мету діяльності Суду ЄС, процедуру порушення справи та етапів судового провадження. Студент має звернути увагу на основні принципи та правила судового провадження.

У рамках четвертого питання потрібно розкрити принципи відповідальності держав-членів за порушення законодавства ЄС. При відповіді потрібно зазначити, як Суд ЄС вирішує питання в разі, якщо встановлено, що певні положення національного законодавства суперечать положенням права ЄС.

Питання цільових виступів студентів:

1. Юрисдикція Суду ЄС.
2. Правила судового провадження в Суді ЄС.

Теми рефератів (презентацій):

- ❖ Правова природа практики Суду ЄС.
- ❖ Статус суддів і генеральних адвокатів.

Література:

Основна:

1. Договор о Европейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.
3. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомутенко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 344 с.
4. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Підлуська та ін. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2001. 216 с.

5. Європейське право: право Європейського союзу : підручник: у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83 of 30 March 2010.
7. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
8. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.
9. Rosas A., Armati L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.
10. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.

Додаткова:

1. Камінська І.В. Судова система ЄС: гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2020. №1. С.47-53.
2. Комарова Т.В. Юрисдикція Суду Європейських співтовариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009.
3. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право, 2018. 528 с.
4. Кротінов В. О. Сутність та особливості контролю суду ЄС в системі європейського управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 11. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=503>.
5. Шпакович О. М. Роль суду Європейського Союзу в становленні та розвитку європейського права. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 1. С. 58-63.
6. Яворська І. Роль і значення суду ЄС у системі органів Європейського Союзу. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Вип. 37. Ч. 2. С. 82–88
7. Arnulf A. The European Union and its Court of Justice / Anthony Arnulf. Oxford : Oxford University Press, 2003. 593 p.
8. Burley and Mattli, "Europe Before the Court: A Political Theory of Legal Integration." *International Organization*, Volume 47, Issue 1, Winter 1993, pp. 41 – 76. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818300004707>
9. Kennedy T. The Court of Justice of the Europea Communities. 4 th ed. London : Sweet & Maxwell, 1995. 439 p.

10. Micklitz H.-W. and Witte B. De, eds. *The European Court of Justice and the Autonomy of the Member States* (Cambridge-Antwerp-Portland: Intersentia, 2012).

11. Sweet A.S., “The European Court of Justice and the Judicialization of EU Governance,” *Living Reviews in EU Governance*, 2010, <<http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2010-2>>.

12. Weiler J. H. H., “A Quiet Revolution. The European Court of Justice and its Interlocutors,” *Comparative Political Studies* 26 (1994), 510–34.

Тема № 9

Правові основи спільної політики ЄС

Навчальна мета заняття: формування системного уявлення про засади спільної політики ЄС в різних сферах, зокрема в аграрній, торгівельній, транспортній та міграційній.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Спільна аграрна політика ЄС.
2. Спільна торгівельна політика ЄС.
3. Спільна транспортна політика ЄС.
4. Спільна політика ЄС щодо міграції та надання притулку.

Методичні вказівки

Розкриваючи перше питання плану, слід зазначити, що сільське господарство і його агропродовольчий сектор відіграють важливу роль у життєдіяльності ЄС як регіонального інтеграційного об'єднання та сприяють збереженню й примноженню європейських цінностей. Історично тенденції та умови розвитку сільського господарства визначаються межами САП ЄС. Потребує аналізу правові акти, які регулюють відносини в сфері САП ЄС. Слід констатувати той факт, що вплив процесів глобалізації на стан і прерогативи САП ЄС є не лише високим, але й має тенденцію до посилення. Тому завдає певних проблем умовам аграрного реформування і нове явище в історії регіональної європейської інтеграції – процес дезінтеграції, наслідки якого повною мірою ще не відбилися на правилах САП ЄС. Перспективний період розвитку САП ЄС окреслюється межами 2015-2020 років та є віддзеркаленням прописаних сценаріїв у “Стратегії 2020”: перетворення ЄС на розумну, сталу та всеохоплюючу економіку з високим рівнем зайнятості, продуктивності та соціальної згуртованості.

Підсумовуючи усе вище сказане, можна дійти висновку, що трансформаційний процес розвитку аграрної сфери ще не завершений. Беручи до уваги прагнення України в майбутньому стати повноправним членом Європейського Союзу, на сьогодні, в аграрній галузі залишається ряд не вирішених проблем, які не тільки гальмують її інтеграційний процес, але й створюють серйозну загрозу для нормального функціонування даної галузі всередині країни.

Термін «спільна торговельна політика» (*common commercial policy*) з'явився в Угоді про заснування Європейського економічного співтовариства у 1957 р. Спільна торговельна політика визначена як окремий та спеціальний напрям діяльності Союзу, а розділ V (ст. 206-207) описує її зміст та принципи. Римські, Маастрихтські, Амстердамські, Ницькі, Лісабонські договори формують та розвивають положення про зміст спільної торговельної політики, її структуру та форми. Слід проаналізувати зміст основного принципу розвитку торговельної політики ЄС, як й інших видів економічної політики, принципу відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією. Визначити межі торговельної політики ЄС, зокрема проаналізувати зміст фіналістської та інструменталістської тез. Необхідно визначити наявність значного переліку бар'єрів, які перешкоджають розвитку світової торгівлі в цілому за які ЄС постійно критикується його торговельними партнерами.

Розкриваючи третє питання, що спільна транспортна політика (*Common transport policy*) покликана виробити спільні правила щодо руху міжнародного транспорту, маршрут якого починається чи закінчується на території держав-членів або перетинає її (статті 70-80 Договору про заснування Європейської Спільноти). Слід визначити умови, за яких перевізники-нерезиденти можуть надавати послуги в країнах ЄС і, нарешті, передбачає заходи щодо підвищення безпеки транспорту.

Студенти мають проаналізувати процедури консультацій з Соціально-економічним комітетом та Комітетом регіонів з урахуванням набрання чинності Амстердамського договору (1 травня 1999 р.).

Щодо четвертого питання. Міцні тенденції щодо уніфікації імміграційної політики виникають в Маастрихтській угоді, адже спільна виважена імміграційна політика є однією з важливих засад співробітництва у галузі юстиції та внутрішніх справ, зокрема йдеться про засади щодо надання політичного притулку, порядку перетину зовнішнього кордону та здійснення контролю за цим, імміграційної політики. Амстердамський договір 1999 р. ввів більш детальне регулювання питань надання довгострокових віз та видів на проживання, воз'єднання сімей, умов в'їзду та перебування на території ЄС третіх осіб. Міграційний курс ЄС став характеризуватися так званім «зовнішнім

виміром», тобто співробітництво з третіми країнами з питань міграції перейшло з міждержавного на наднаціональний рівень. Потрібно розглянути функціонування системи притулку в ЄС. Студентам слід дослідити сучасні тенденції спільної міграційної політики ЄС, дати характеристику проблемним питанням реалізації спільної міграційної політики.

Питання цільових виступів студентів:

1. Правове регулювання спільної аграрної політики.
2. Сучасний розвиток міграційної політики ЄС та міграційні перспективи України.

Теми рефератів (презентацій):

- ❖ Торгівельна політика ЄС: виникнення та проблеми сьогодення.
- ❖ Спільна транспортна політика ЄС і розвиток транспортної системи України.

Література:

Основна:

1. Договор о Европейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.
3. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомуєнко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 344 с.
4. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Піддуська та ін. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2001. 216 с.
5. Європейське право: право Європейського союзу : підручник: у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83 of 30 March 2010.
7. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
8. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.

9. Rosas A., Armata L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.
10. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.

Додаткова:

1. Зінчук Т. О. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 84-92.
2. Кваша С.М Стан та тенденції розвитку сільського господарства країн-членів Європейського Союзу. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 40 с.
3. Лопатинський Ю. М. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток вітчизняного аграрного сектора. URL: http://zbirnik.bukuniver.edu.ua/issue_articles/4.pdf
4. Массей Е. Е. Досвід Європейського Союзу в адаптації до змін клімату та застосування його в Україні. *Сценарії зміни клімату та безпеки в регіоні Східної Європи*. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine/104020?download=true>, 2012
5. Могильний О. М. Зайнятість сільського населення: нові виклики щодо екологізації аграрного сектору відповідно до європейських вимог. Ринок праці. 2014. №3. С. 5-10.
6. Онегіна В. М. Інституційна основа аграрної політики: українські реалії й досвід США та ЄС. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 18 -24.
7. Сіденко В. Р. Кризові процеси у розвитку інтеграції в ЄС: витоки та перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2017. №1. С. 7-34.
8. Теорія, політика та практика сільського розвитку; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2010. 376 с.
9. Agriculture, forestry and fishery statistics. Luxembourg: “Publications Office of the EU”, 2016. 230 p.
10. Agriculture: A partnership between Europe and farmers. Luxembourg: Publications Office of the EU, 2017. 16 p.
11. Green Economy: Opportunities for Rural Europe. Rural Review № 23. Luxembourg: Publications Office of the EU, 2017. 44 p.
12. Monitoring Agri-trade Policy. MAP 2016-1. Brussels: European Commission, 2016. 24 p.
13. Overview of CAP Reform 2014-2020. Brussels: European Commission, 2013. 10 p.
14. Шнирков О.І., Заблоцька Р.О. Міжнародні економічні відносини: конспект лекцій. 5-е вид. Дніпро, 2018. 286 с.
15. Світова економіка: підручник / за ред. О.І. Шниркова, В.І. Мазуренка, О.І. Рогача. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2018.
16. Шнирков О.І. Торговельна політика Європейського Союзу: Монографія. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2005.

17. Процеси економічної дезінтеграції в сучасному світовому господарстві : монографія. за ред. О.І. Шниркова. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2018.
18. Транспортна політика ЄС. Державне управління в галузі транспорту. URL: <http://www.ukrreferat.com/index.php?d=28775>.
19. Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України. Common EU Policies and Their Significance for Ukraine : навч. посіб.; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. Київ: Міленіум, 2009. 668 с.
20. Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу України на середньостроковий період та до 2020 року. URL: <http://1520mm.com/ua/mtu/council2001/c.htm>.
21. Міщенко М. І. Проблеми формування загальноєвропейської транспортної політики. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/Vdnuzht/2009_29/911misch.pdf.
22. Мусис Н. Все про спільні політики Європейського Союзу : пер. з англ. Київ: б. в., 2005. 466 с.
23. Папшас С. Транспортна політика ЄС: навч. посіб. Київ: ІМБКНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. 80 с.
24. Правове регулювання сфери транспорту в Європейському Союзі та в Україні : у 2 т. / за ред. В. Г. Дідика. Київ: ТОВ «Ніка-Прінт», 2006 . Т. 1. 392 с.
25. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция: учеб. пособ. Москва: Междунар. отношения, 2003. 400 с.
26. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on combating HIV/AIDS within the European Union and in the neighboring countries, 2006-2009. URL: http://ec.europa.eu/health/ph_threats/com/aids/docs/com_2005_654_en.pdf
27. Ровенчак О.А. Види та етапи міжнародної міграції: історико-соціологічний огляд. Социальные технологии. 2006. Вып.29. С. 288–300.
28. International migration in Europe: New Trends and New Methods of Analysis / ed. Bonifazi C., Okolski M., Schoorl J., Simon P. Amsterdam : University of Amsterdam Press, 2010. 325 p.
29. Пономарьова О. П. Правове регулювання порядку перетинання кордонів країн шенгенської зони (не) громадянами ЄС. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 35–42.
30. Солодько А., Фітісова А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики. Довідкова інформація офіційного сайту Аналітичного центру CEDOS. URL: <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky..>
31. ЄС має право «диктувати» країнам квоти на мігрантів – рішення

- Євросуду. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2299822-esmae-pravo-diktuvati-krainam-kvoti-na-migrantiv-risenna-evrosudu.html>.
32. Migration and migrant population statistics. Statistics Explained. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics (дата звернення: 10.02.2021).
33. Number of recorded deaths of migrants in the Mediterranean Sea from 2014 to 2020. URL: <https://www.statista.com/statistics/1082077/deaths-of-migrants-in-the-mediterraneansea/> (дата звернення: 10.02.2021).
34. Statistics on migration to Europe. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_en (дата звернення: 10.02.2021).
35. Brzozowski A. In Brussels, Visegrad countries reject the EU's migration plan. URL: <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/in-brussels-visegrad-four-rejectthe-eus-migration-plan/> (дата звернення: 10.02.2021).
36. Ruy D., Yayboke E. Deciphering the European Union's New Pact on Migration and Asylum. URL: <https://www.csis.org/analysis/deciphering-european-unions-new-pact-migrationand-asylum> (дата звернення: 10.02.2021).

Тема № 10 Законотворчість в ЄС

Навчальна мета заняття: формування системного уявлення про законотворчість в ЄС, її стадії та суб'єктний склад.
Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Види права ЄС.
2. Розробка законодавства ЄС. Планування та пропозиція закону.
3. Лобіювання в Європейському Союзі.
4. Огляд та прийняття законодавства ЄС.
5. Застосування права ЄС.

Методичні вказівки

У рамках першого питання слід розглянути первинне право Європейського Союзу, яке представлено установчими та міжнародними договорами, і вторинне право, що вироблене на основі первинного та приймається інститутами Європейського Союзу.

Друге питання присвячено розробці законодавства ЄС, при цьому особливу увагу слід приділити плануванню, прогнозуванню, моніторингу

законодавчого процесу в ЄС. При розгляді третього питання потрібно розкрити особливості здійснення лобістської діяльності в ЄС. Студент має розкрити механізм взаємодії лобістських структур з ключовими інститутами ЄС, дослідити форми участі груп інтересів у виробленні рішень в ЄС.

У наступному питанні мають бути розкриті особливості звичайної законодавчої процедури та спеціальної законодавчої процедури. Необхідно приділити увагу суб'єктам законодавчої ініціативи, визначити роль Європейської Комісії, Європейського Парламенту та Ради ЄС в законодавчому процесі. При розкритті п'ятого питання потрібно проаналізувати механізм реалізації рішень Європейського Союзу та роль Європейської Комісії в цьому процесі.

Теми рефератів (презентацій):

1. Лобізм в Європейському Союзі.
2. Спеціальна законодавча процедура в ЄС.

Література:

Основна:

1. Договір о Європейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.
3. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомутенко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 344 с.
4. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Піддуська та ін. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2001. 216 с.
5. Європейське право: право Європейського союзу : підручник: у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83 of 30 March 2010.
7. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
8. European Parliament resolution of 8 May 2008 on the development of the framework for the activities of interest representatives (lobbyists) in the European institutions (2007/2115(INI)).
9. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy,

J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.

10. Rosas A., Armati L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.

11. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.

Додаткова:

1. Довгань Г. В Процедури прийняття рішень в Європейському Союзі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 33-35.

2. Вдовиченко О. І. Демократизація законодавчого процесу в Європейському Союзі. URL: <http://radnuk.info/statii/547-evro/14583-2011-01-18-06-09-20.html>.

3. Гладкова Т.Л. Законотворчий процес у Європейському Союзі: монографія. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2012. 208 с.

4. Нестерович В. Ф. Лобіювання у правотворчому процесі Європейського Союзу. *Українське право*. 2007. №1. С. 242-256

5. Нікітіна К. В. Правотворча діяльність інститутів Європейського Союзу: актуальні питання теорії та практики. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (19).

6. Пістракевич О. Особливості законотворчого процесу в Європейському Союзі. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 39. С. 85-92.

7. Станкевич О. І. Місце Комісії Європейського Союзу в законодавчому процесі: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2011. 21 с.

8. Якименко Х.С., Сало В.І., Окладна М.Г. Правотворча діяльність інститутів Європейського Союзу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Випуск 27. С.77-91

9. Яковюк І. В. Лобізм в Європейському Союзі: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 29. Том 2. С. 265-268

10. Alter K. Establishing the Supremacy of European Law: The Making of an International Rule of Law in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2001.

11. European Union. Power and policy-making / ed. by J. Richardson. 3rd ed. [S. p.] : Nuffield College. University of Oxford, 2006. 408 p

12. Voermans W. The Birth of a Legislature — The EU Parliament After the Lisbon Treaty. *The Brown Journal of World Affairs*. Vol. 17(2). P. 163-180.

Тема № 11 Громадянство ЄС

Навчальна мета заняття: формування системного уявлення про громадянство ЄС та особливості його політичного, економічного та соціального виміру.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття, правова природа та правове регулювання громадянства Європейського Союзу.
2. Концепція громадянства ЄС.
3. Політичний, економічний та соціальний вимір громадянства ЄС.
4. Механізм захисту прав громадян ЄС: практика Суду ЄС.

Методичні вказівки

Розкриваючи перше питання плану, слід визначити поняття та зміст громадянства Європейського Союзу. Проаналізувати феномен громадянства Європейського Союзу як субсидіарного по відношенню до національного громадянства держав-членів Європейського Союзу. Дослідити джерела громадянства ЄС, а саме: Маастрихтський договір 1992 р., Лісабонський договір 2007 р.

Відповідь на друге питання слід розпочати з характеристики еволюції концепції громадянства: від Римського договору 1957 р. до наших днів. Визначити особливості правовідносин громадянства ЄС та його суб'єктного складу. Дослідити інституційний характер громадянства ЄС. Дати характеристику громадянства ЄС як похідного від громадянства держави-члена.

Розглянути принцип вільного визначення кожною державою-членом ЄС кола своїх громадян. Проаналізувати зміст самостійного визначення державами-членами ЄС умов набуття та втрати національного громадянства з урахуванням положень права Європейського Союзу.

Відповідаючи на третє питання плану, слід розкрити право обирати та бути обраним на муніципальних виборах та виборах в Європейський Парламент. Надати характеристику дипломатичному та консульському захисту громадянам ЄС. Дослідити зміст права на звернення до Європейського Парламенту та до Європейського омбудсмена. Завершуючи відповідь на це питання плану, варто проаналізувати параметри свободи пересування громадян Європейського Союзу у межах територій держав-членів.

Розкриваючи четверте питання плану, слід розглянути концепцію

європейського громадянства у рішенні у справі Мартінез-Сала від 12 травня 1998 року. Дати характеристику принципу рівного поводження з громадянами інших держав-членів, які проживають на законних підставах на території держав-членства ЄС, у тому числі щодо доступу до соціальних благ. Дослідити роль і місце Суду ЄС в контексті взаємозв'язку громадянства ЄС права брати участь у виборах до Європейського парламенту.

Питання цільових виступів студентів:

1. Правове регулювання громадянства ЄС.
2. Інституційний характер громадянства ЄС.

Теми рефератів (презентацій):

- ❖ Концепція європейського громадянства у рішенні у справі Мартінез-Сала від 12 травня 1998 року.
- ❖ Зміст громадянства ЄС.

Література:

Основна:

1. Добрянський С. В. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 23–30.
2. Договір о Європейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
3. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка, С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: К.І.С., 2010. 536 с.
4. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, signed on 13 December 2007. *Official Journal*. С 326, 26/10/2012 P. 0001–0390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>.
5. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
6. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.
7. Rosas A., Armati L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.
8. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.

Додаткова:

1. Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу: навчальний посібник. Київ: К.І.С., 2004. 260 с.
2. Довгань В. М. Європейський Парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: монографія. Київ: КНТ, 2007. 204 с.
3. Дэйвис К. Право Европейского Союза. пер. со 2-го англ. изд. Київ: Знання, 2005. 406 с.
4. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу: Навч. посіб. / пер. з англ. Київ: Знання, 2002. 381 с.
5. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г.Друзенка, С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: К.І.С., 2010. 536 с.
6. Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. Київ: Ін Юре, 2001. 448 с.
7. Опришко В. Ф. Право Європейського Союзу: Загальна частина: Підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Вид. КНЕУ, 2002. 460 с.
8. Право Європейського Союз: навч. посіб. / за ред. В. М. Бесчасного. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2011. 366 с.
9. Право Європейського Союзу: навч. посіб. / за заг ред. Р. А. Петрова. 3-тє вид., змін. і допов. Київ: Істина, 2010. 376 с.
10. Право Європейського Союзу: підручник / за ред. В. І. Муравйова. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 704 с.
11. Право Європейського Союзу: підручник / за ред. О. К. Вишнякова. Одеса : Фенікс, 2013. 883 с.
12. Топорнин Б. Н. Европейское право: учебник. Москва: Юристь, 2001. 456 с.
13. Тюшка А. В. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність: монографія. Київ: К.І.С., 2007. – 228 с.
14. Making European Citizens: Civic Inclusion in an Transnational Context / Bellamy R., Castiglione D. and Shaw J. (eds.). London, 2006.
15. Rosas A. Nationality and Citizenship in a changing European and world order. Law under Exogenous Influence. Turku, 1994.
16. Shaw J. The Interpretation of European Union Citizenship. *The Modern Law Review*. 1998. Vol. 61. No. 3
17. Soysal Y. Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe. Chicago, 1994.

Практика Суду ЄС:

1. CJEC. Case C-136/78 Ministère Public v. Auer. Judgment of 7 February 1979.
2. Case C-369/90 Micheletti and Others v. Delegación del Gobierno en

Cantabria. Judgment of 7 July 1992.

3. CJEC. Case C-85/96 Martinez Sala v. Freistaat Bayern. Judgment of 12 May 1998.

4. CJEC. Case C-184/99 Grzelczuk v. Centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve. Judgment of 20 September 2001.

5. CJEC. Case C-413/99 Baumbast, R v. Secretary of State for the Home Department. Judgment of 17 September 2002.

6. CJEC. Case C-224/98 D'Hoop v Office national de l'emploi. Judgment of 11 July 2002.

7. Case C-148/02 Garcia Avello v État belge. Judgment of 2 October 2003.

8. Case C-200/02 Zhu, Chen v. Secretary of State for the Home Department. Judgment of 19 October 2004.

9. Case C-456/02 Trojani v. Centre public d'aide sociale de Bruxelles (CPAS). Judgment of 7 September 2004.

10. Case C-215/03 Oulane v. Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie. Judgment of 17 February 2005.

11. Case C-209/03 The Queen (on the application of Bidar) v. London Borough of Ealing, Secretary of State for Education and Skills. Judgment of 15 March 2005.

12. Case C-408/03 Commission of the European Communities v. Kingdom of Belgium. Judgment of 23 March 2006.

13. CJEC. Case C-408/03 Commission of the European Communities v. Kingdom of Belgium. Judgment of 23 March 2006.

14. CJEC. Case C-300/04 Eman, Sevinger v. College van burgemeester en wethouders van Den Haag. Judgment of 12 September 2006.

Тема № 12

Основи правового статусу особи в ЄС

Навчальна мета заняття: формування комплексного уявлення про основи правового статусу особи в ЄС, про зміст і нормативне закріплення його елементів.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Хартія основоположних прав Європейського Союзу – внутрішня частина.
2. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – зовнішній рівень.
3. Неписані загальні принципи – Вічний стовп.

4. Зміст і роль основних прав. Захист основних прав у ЄС як ядро матеріальної конституційності.

Методичні вказівки

Пристаюючи до розгляду даної теми, треба мати на увазі, що основи правового статусу особи складають серцевину будь-якого конституційного правопорядку. Відтак принципи правового статусу особи в ЄС, перелік основних прав і свобод людини і громадянина, а також внутрішній і зовнішній механізми їх реалізації є одними з ключових у характеристиці європейського конституціоналізму.

Відповідаючи на перше питання плану, слід відзначити, що Хартія основоположних прав ЄС стала важливим кроком у розробці європейської конституції, оскільки без неї конституційний лад даного інтеграційного утворення страждав на істотну уривчастість. Після набуття чинності Лісабонським договором Хартія отримала юридичну силу. Варто звернути увагу на перелік основних прав, передбачений Хартією, критерії класифікації цих прав, а також порівняти їх з тими, що закріплені Європейською конвенцією про захист прав і основоположних свобод (1950 р.) та додатковими протоколами до неї, а також Конституцією України (1996 р.). Слід зауважити, що конфлікту з Європейською конвенцією про захист прав і основоположних свобод, яка не повністю збігається з основними правами Хартії ЄС, вдасться згодом уникнути за рахунок цілком прогнозованого приєднання Союзу до названої Конвенції. Проте потреба в основних правах, що ґрунтуються на праві, створеному суддями, залишається, оскільки розробники Хартії не мали на меті всебічного захисту основних прав. Саме з цієї причини також не слід залишати поза увагою важливість інших суб'єктивних прав, а саме, основних свобод внутрішнього ринку ЄС. Це тим більше стосується громадянства ЄС та його окремих прав, які мають великий вплив, зокрема, на соціальну сферу.

Примітним є той факт, що до прийняття Лісабонського договору 2007 р. та Хартії 2007 р., яка, на переконання багатьох вчених, є «Біллем про права» Об'єднаної Європи, Суд ЄС регулярно посилався на положення Конвенції 1950 р. та враховував прецедентну практику ЄСПЛ при обґрунтуванні своєї правової позиції. З укладенням Лісабонського договору та Хартії 2007 р., якщо Суд ЄС застосовує положення Конвенції 1950 р. і практику ЄСПЛ, то лише як допоміжний інструментарій тлумачення положень Хартії 2007 р., яка не була інкорпорована до тексту установчих договорів, але має з ними однакову юридичну силу, залишаючись формально самостійним джерелом первинного права ЄС, що не встановлює, а «повторно підтверджує» (reaffirm) права, свободи і

принципи, «визнані» (recognise) ч. 1 ст. 6 Договору про ЄС. Хартію 2007 р. як джерело первинного права ЄС Суд вперше застосував при розгляді справи *Jasna Detiček v Maurizio Sgueglia*.

Друге питання плану передбачає необхідність висвітлення ролі та значення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у механізмі захисту прав людини в ЄС, а також проблем взаємодії між Європейським судом з прав людини і Судом правосуддя ЄС. Вочевидь аналіз прецедентної практики Суду (справи 36/75 *Rutili*, 44/79 *Hauer*, 136/79 *National Panasonic*, 222/84 *Johnston* та ін.) свідчить, що він застосовує матеріальні норми Конвенції 1950 р. як загальні принципи права. Водночас Суд неодноразово застосовував Конвенцію як складову права ЄС, а не лише як інструмент для визначення загальних принципів права. У рішенні у справі 136/79 *National Panasonic* Суд вказав на необхідність виконання положень Конвенції 1950 р.

Дещо раніше, у рішенні у справі 36/75 *Rutili* Суд вперше обґрунтував свою правову позицію посиланням на Конвенцію 1950 р. як на “основоположні засади, яких необхідно дотримуватися”, що сприяло переосмисленню її місця і ролі у правовому порядку інтеграційного об’єднання, а згодом визнанню ЄСПЛ системи захисту прав людини в ЄС еквівалентною системою, сформованій на основі Конвенції 1950 р.. При цьому ЄСПЛ розтлумачив термін “еквівалентність” як співставність, а не ідентичність систем захисту прав людини (п. 165 рішення у справі *Bosphorus Airways v Ireland* від 30.06.2005). За відсутності у ЄС власного писаного юридично зобов’язуючого каталогу, Білля основоположних прав, такий підхід Суду визнавався прагматичним, однак з прийняттям Хартії 2007 р. ситуація змінилася на її користь (справи C-92/09 та C-93/09 *Volkerand Markus Schecke GbR*(C-92/09) *Harmut Eifert* (C-93/09) *v LandHessen*; C-571/10 *Camberai v Istituto per l’Edilizia della Provincia autonoma di Bolzano*; C-617/10 *Aklagaren Hans Akerberg Fransson*), а норми Конвенції 1950, здебільшого, застосовуються Судом ЄС як “керівні засади та джерело натхнення”. Водночас з’явилася практика обґрунтування ЄСПЛ своєї правової позиції у світлі наданого Судом ЄС тлумачення відповідних положень Хартії 2007 р., яка є більш сучасною порівняно з Конвенцією 1950 р. При цьому ЄСПЛ визнає необхідність зміни практики тлумачення останньої, яка не уникла впливу прецедентної практики Суду ЄС, що свідчить про конвергентні тенденції права ЄС та права РЄ у царині захисту прав людини.

Отже, поступово викристалізовується взаємовплив правозастосовної практики судових органів ЄС та РЄ, а процес підготовки приєднання ЄС до Конвенції 1950 р. вочевидь має завершитися прийняттям Угоди про приєднання ЄС до Конвенції 1950 р.,

яка, зокрема, чітко і недвозначно регламентуватиме взаємовідносини між Судом ЄС та ЄСПЛ.

При висвітленні третього питання плану, слід відзначити, що стрижнем системи захисту прав людини в ЄС після укладення Лісабонського договору є ст. 6 Договору про ЄС, котра встановила трьохкомпонентну архітектуру цієї системи: 1) адаптована редакція Хартії ЄС про основоположні права 2007 р., що має юридично обов'язкову силу, є джерелом первинного права ЄС, але не може слугувати підставою для розширення компетенції ЄС, визначеної установчими договорами, а також не має прямої дії у внутрішніх правопорядках держав-членів; 2) Конвенція 1950 р., до якої згідно ч. 2 ст. 6 Договору про ЄС приєднується ЄС, що водночас не має призвести до розширення його компетенції; 3) загальні принципи права ЄС, що ґрунтуються на конституційних традиціях, спільних для держав-членів, а також положеннях Конвенції 1950 р. При цьому загальні принципи права ЄС не мають прямої дії, становлячи джерело правил тлумачення норм щодо захисту основоположних прав.

При відповіді на четверте питання плану слід відзначити, що Хартія ЄС підтвердила і систематизувала основоположні права, свободи, принципи правового статусу особи, які були визнані в ДЄС та ЄКПЛ, до якої згідно з п. 2 ст. 6 ДЄС у редакції Лісабонського договору 2007 р. має приєднатися ЄС, що водночас не повинно призвести до розширення його компетенції, визначеної в установчих договорах. Текст Хартії ЄС поєднує більш широкий каталог гарантованих прав і свобод порівняно з ЄКПЛ, закріпивши деякі нові права, зокрема право на цілісність особистості (ст. 3), право на належне управління (ст. 41), а також конкретизувавши сферу застосування (ст. 51) та уточнивши механізми дії (ст. 52) її положень порівняно з Хартією ЄС, проголошеною 7 грудня 2000 р. як політичної декларації.

Зміни, внесені 12 грудня 2007 р. до Хартії ЄС, зокрема, стосувалися її ст. 42, якою розширено зміст права громадян ЄС, а також фізичних або юридичних осіб, які перебувають під юрисдикцією держави-члена, на доступ до документів. Хартія ЄС, проголошена 7 грудня 2000 р., таке право надавала лише щодо трьох інституцій: Європарламенту, Ради ЄС та Єврокомісії, натомість адаптована поширює його на всі інституції, органи, агенції, служби ЄС.

Відповідно до п. 1 ст. 6 ДЄС у редакції Лісабонського договору 2007 р. та положень Хартії ЄС розрізняють три категорії основоположних прав: власне права, свободи і принципи. Поділ на права та свободи не передбачає суттєвих правових наслідків, натомість важливо відрізнити від них принципи. Роз'ясненнями до Хартії ЄС визначено такими, що містять принципи: ст. 25 «Права літніх людей»; ст. 26 «Інтеграція людей

з обмеженими можливостями»; ст. 27 «Права працівників на отримання інформації та консультацій від роботодавця»; п. 1, 3 ст. 34 «Соціальне забезпечення та соціальна допомога»; ст. 35 «Охорона здоров'я»; ст. 36 «Доступ до послуг, що становлять загальний економічний інтерес»; ст. 38 «Захист споживачів». Водночас окремі статті Хартії ЄС містять і права, і принципи, до таких належать ст. 23, 33, 34 та ін. Хартія ЄС не вказує на належність конкретної статті до відповідної категорії, а зміст п. 1 ст. 6 Договору про ЄС у редакції Лісабонського договору 2007 р. та ст. 52 Хартії ЄС не дають змоги увиразнено розмежувати права і принципи, що має негативні наслідки при застосуванні її положень.

Питання цільових виступів студентів:

1. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволодинний стандарт.
2. Класифікація прав людини за Хартією основних прав Європейського Союзу.

Темі рефератів (презентацій):

- ❖ Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод 1950 р. в організаційно-правовому механізмі захисту прав людини в ЄС.
- ❖ Загальні принципи права ЄС організаційно-правовому механізмі захисту прав людини в ЄС.
- ❖ Система і зміст основних прав людини за Хартією ЄС 2007 р.

Література:

Основна:

1. Добрянський С. В. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволодинний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 23–30.
2. Договір о Європейском Союзе. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
3. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка, С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: К.І.С., 2010. 536 с.
4. Фалалеева Л. Г. Захист основоположних прав у інтеграційному правопорядку Європейського Союзу: монографія. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2020. 455 с.
5. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.
6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, signed on 13 December 2007. *Official*

Journal. С 326, 26/10/2012 P. 0001–0390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>.

7. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.

8. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.

9. Rosas A., Armati L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.

10. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.

Додаткова:

1. Арнольд Р. Юридичні наслідки приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 63–68.

2. Асірян С., Власенко С., Трішина С. Приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 300-304.

3. Баштанник В.С. Регламентация захисту прав людини у системі права ЄС: організаційно-правовий аспект. *Право України*. 2000. № 9. С. 56-60.

4. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування: пер. з англ. Київ: АртЕк, 1997. 624 с.

5. Добрянський С. В. Приєднання Європейського Союзу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: доцільність, проблеми та перспективи. *Право України*. 2017. № 4. С. 117–125.

6. Добрянський С. В. Хартія основних прав Європейського Союзу: здобутки та перспективи. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична*. 2014. Вип. 59. С. 9–16.

7. Небеська М. С., Проданець Н. М. Значення положень Хартії основних прав Європейського Союзу для модернізації закріплених у Конституції України прав і свобод людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 1. С. 11-13.

8. Поліванова О. М. Особливості приєднання Європейського Союзу до Європейської Конвенції щодо захисту прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. С. 220–224.

9. Поліванова О. М., Побережна О. В. Чи відбудеться приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції з прав людини? «До» і «після» висновку 2/13 Суду ЄС. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 370-384.

10. Присяжнюк Т. Система Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини – унікальний інструмент захисту порушених

прав. *Право України*. 2006. № 6. С. 32-36.

11. Ушакова Т. Хартия основных прав Европейского Союза: два шага вперед и один – назад в процессе европейской интеграции. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2002. № 2. С. 3-8.

12. Фалалеева Л. Г. Захист основоположних прав у Європейському Союзі. Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Академперіодика, 2017. Т. 2: Е–Л. С. 437-445.

13. Фалалеева Л. Г. Приєднання Європейського Союзу до Конвенції з прав людини: правова позиція Суду. *Судова апеляція*. 2017. № 3 (48). С. 151-161.

14. Bogdandy A. von. The European Union is a Human Rights Organization? Human Rights and the Core of the European Union. *Common Market Law Review*. 2000. Vol. 37. P. 1307–1338.

15. Eckes C. EU Accession to the ECHR: Between Autonomy and Adaptation. *The Modern Law Review*. 2013. Vol. 76(2). P. 254–285.

РОЗДІЛ 3. МАТЕРІАЛИ ДО САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Самостійна робота осіб, які навчаються, є основним засобом засвоєння навчального матеріалу у вільний від аудиторних занять час. Самостійна робота включає: опрацювання навчального матеріалу, виконання індивідуальних завдань, науково-дослідну роботу. Навчальний час, відведений на самостійну роботу студента денної форми навчання, регламентується навчальним планом та робочим навчальним планом. Зміст самостійної роботи над навчальною дисципліною визначається програмою навчальної дисципліни, методичними матеріалами, завданнями та вказівками науково-педагогічного працівника.

Самостійна робота осіб, які навчаються, забезпечується системою навчально-методичного забезпечення, передбаченою програмою навчальної дисципліни: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, збірниками завдань, комплектами індивідуальних семестрових завдань, практикумами, методичними рекомендаціями з організації самостійної роботи та виконання окремих завдань, електронними та іншими навчально-методичними матеріалами, дистанційними курсами. Методичні матеріали для самостійної роботи студентів повинні передбачати можливість проведення самоконтролю з боку студента. Для самостійної роботи рекомендується відповідна наукова та професійна монографічна і періодична література.

Самостійна робота з вивчення навчального матеріалу з конкретної дисципліни може проходити в Центральній науковій бібліотеці університету, навчальних кабінетах, комп'ютерних класах, лабораторіях, у домашніх умовах, а також у дистанційній формі за використанням системи підтримки дистанційного навчання та матеріалів дистанційних курсів.

Для забезпечення належних умов для самостійної роботи ця робота організовується, у разі необхідності, за попередньо складеним на кафедрі графіком, що гарантує можливість індивідуального доступу особи, яка навчається, до необхідних дидактичних і технічних засобів загального користування. Графік оприлюднюється на початку навчального семестру. При організації самостійної роботи з використанням складного обладнання, установок, інформаційних систем (комп'ютерних баз даних, систем автоматизованого проектування, автоматизованих навчальних систем, системи підтримки дистанційного навчання тощо) забезпечується можливість одержання необхідної консультації або допомоги з боку спеціалістів кафедри.

Контроль засвоєння навчального матеріалу дисципліни, віднесеного на самостійну роботу, є обов'язковим.

Основні методи перевірки успішності студентів: усне опитування, письмовий контроль, практичні заняття, тести тощо.

Письмовий контроль забезпечує глибоку й всебічну перевірку опанування програмного матеріалу. За допомогою письмових робіт одночасно контролюють значну кількість студентів у різних галузях знань.

Цей метод досить об'єктивний, бо надає можливість порівняти знання різних студентів за допомогою стандартних запитань, виявити теоретичні знання, практичні навички та вміння, а також адекватне їх застосування для розв'язання конкретних професійних завдань.

Усне опитування зазвичай проводиться на **практичних заняттях**. Його здійснюють за допомогою бесіди, відповіді студента, тлумачення певних теорій, ідей, поглядів професійних явищ тощо. В основі усного опитування - монологічна відповідь студента або бесіда. Цей метод, завдяки своїй специфіці й характеру застосування, використовують і щоденно на планових заняттях, і на різноманітних перевірках.

Форми контролю визначаються програмою навчальної дисципліни і включають усне опитування під час семінарських занять, виконання індивідуальних (творчих) завдань і тестових завдань за темами, контрольних робіт, а також підсумковий семестровий контроль у формі заліку.

§3.1. Теми для самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Розділ 1. Основи європейського конституціоналізму	
1	Конституційна історія: від Парижа до Лісабона	4
2	Конституційна система Європейського Союзу та її елементи	2
3	Національна ідентичність, конституційна ідентичність та суверенітет в ЄС	2
4	Основи конституційного ладу ЄС	2
5	Відносини між державами-членами та Європейським Союзом та побудова протофедерального суспільства	2
	<i>Всього за Розділом 1</i>	10
	Розділ 2. Основні інститути конституційного права ЄС	

6	Вертикальний поділ влади в рамках ЄС: багаторівневе управління	2
7	Горизонтальний поділ влади в ЄС: Урядова структура та інститути Союзу	2
8	Судовий контроль над державами-членами ЄС та європейськими інституціями	2
9	Правові основи спільної політики ЄС	2
10	Законотворчість в ЄС	2
11	Громадянство ЄС	2
12	Основи правового статусу особи в ЄС	
	<i>Всього за Розділом 2</i>	<i>14</i>
	Загалом	24

3.2. Індивідуальні завдання

Індивідуальні завдання розвивають можливості позааудиторної роботи студентів і сприяють більш поглибленому вивченню теоретичного матеріалу, формуванню вмінь використання знань для вирішення відповідних практичних завдань.

Індивідуальні завдання з дисципліни «Конституційне право Європейського Союзу» виконуються у формі мультимедійних презентацій, рефератів, наукових статей чи тез виступу на науковій конференції за темою, що визначається чи обирається студентом за допомогою викладача. Терміни видачі, виконання і захисту індивідуальних завдань визначаються програмою навчальної дисципліни.

Індивідуальні завдання виконуються особою, яка навчається, самостійно із одержанням необхідних консультацій з боку науково-педагогічного працівника. Допускаються випадки виконання робіт комплексної тематики кількома особами.

За мультимедійну презентацію чи реферат студент денної форми навчання може отримати 5 балів.

§ 3.2.1. Правила виконання презентацій

Створення презентацій є однією з форм науково-дослідницької роботи.

Презентація виконується за допомогою програми Microsoft Office PowerPoint і повинна складатися не менше, ніж з 15 слайдів.

Матеріал на слайді можна розділити на головний і додатковий. *Головний* необхідно виділити, щоб при демонстрації слайда він ніс основне смислове навантаження: розміром тексту або об'єкта, кольором, спецефектами, порядком появи на екрані. *Додатковий* матеріал призначений для підкреслення основної думки слайда.

Для різних видів об'єктів рекомендуються різні розміри шрифту.

Заголовок слайда краще писати розміром шрифту 22-28, підзаголовок і підписи даних в діаграмах – 20-24, текст, підписи і заголовки осей в діаграмах, інформацію в таблицях – 18-22.

Для виділення заголовка, ключових слів використовуйте напівжирний або підкреслений шрифт. Для оформлення другорядної інформації та коментарів – курсив. На всіх слайдах презентації використовуйте шрифт одної назви.

Для гарного сприйняття презентації з будь-якої відстані в залі, текст краще набирати шрифтом Arial, Bookman Old Style, Calibri, Tahoma, Times New Roman або Verdana.

1. На першому слайді слід вказати назву МОН, назву ВНЗ, кафедру, прізвище, ім'я та по батькові студента і тему презентації, номер навчальної групи.

2. На другому слайді подається зміст презентації.

3. На інших слайдах – наповнення теми.

4. У тексті на слайдах не допускається скорочення слів, крім загальноживаних (ООН, ЄС, ОБСЄ та ін.).

5. Слайди повинні бути тезисними. Для надання презентації PowerPoint наочності і, якщо це необхідно, барвистості на деяких слайдах можна розмістити різні схеми, графіки, фотографії, малюнки, колажі. Вставлені фотографії або картинки повинні бути високої якості і досить великого розміру, інакше при розтягуванні вони втрачають різкість, чим можуть тільки зіпсувати ефект від презентації. При підготовці презентації може бути використаний звуковий супровід.

6. Презентація повинна бути підготовлена у наданому фоні (шаблон слайда). Не слід робити слайди занадто строкатими і розрізненими за кольорним рішенням. Це шкодить формуванню нестійких зорових образів.

7. Слайди повинні або акцентувати увагу на чомусь, або візуалізувати матеріал (ті ж таблиці, схеми, малюнки з позначеннями, якщо є). Не ставте на одному слайді відразу кілька блоків зорової або текстової інформації. Це відволікає, розсіює увагу, погіршує концентрацію.

8. Слайд повинен бути простим для сприйняття – небагато тексту на одному слайді.

Створення презентації включає ряд етапів:

1. Вибір теми.

Студент самостійно вибирає тему з переліку тем індивідуально-дослідних завдань. При цьому слід враховувати, що студент має право в обсязі навчальної програми з громадських об'єднань в Україні самостійно обрати тему презентації, яка повинна бути погоджена з викладачем.

2. Аналіз літератури з даної теми.

Презентація – це супровід доповіді або виступу, тому спочатку необхідно розробити концепцію виступу, а потім вже братися за складання презентації.

В основному презентація повинна базуватися на матеріалах з підручників. Тому створенню презентації повинне передувати ретельне й поглиблене вивчення літератури, що відноситься до даної теми. Насамперед, корисно ознайомитися з науковою працею (або зазначеними главами, параграфами, сторонками) у цілому, щоб одержати про неї початкове загальне уявлення, яке може бути розширене за рахунок перегляду передмови, змісту і висновку роботи, якщо вони є. Головне на цьому етапі – виявити стрижневі проблеми досліджуваної теми й зробити їх основними пунктами плану презентації.

3. Виклад змісту теми за допомогою слайдів.

У презентації повинні бути послідовно розглянуті всі питання плану. Важливо прагнути до того, щоб теоретичний зміст роботи пов'язувався з аналізом практично-правових явищ. Студент повинен уміти показати, яке практичне значення має знання принципів, закономірностей і категорій. Під час створення слайдів не варто користуватися застарілими джерелами, у яких можуть міститися помилкові погляди, неточні формулювання і висновки, застарілі цифрові дані. Отже, вміння виділяти головні теоретичні питання і роз'яснювати їх на конкретному матеріалі, використовуючи при цьому сучасну літературу, – такі основні вимоги до підготовки презентації.

§ 3.2.2. Правила виконання рефератів

Написання реферату є однією з форм науково-дослідницької роботи.

Реферат виконується на стандартних аркушах паперу А4 /210 x 297 мм. Його обсяг не повинен перебільшувати 20 аркушів, що написані власноруч.

Реферат повинен бути написаний грамотно, охайно, розбірливо та оформлений таким чином:

- на обкладинці слід вказати назву профільного міністерства, назву закладу вищої освіти, кафедру, прізвище, ім'я та по батькові студента і тему реферату, номер навчальної групи;
- на другій сторінці реферату подається його зміст;
- питання змісту в тексті повинні бути виділені в самостійні розділи і озаглавлені;
- сторінки (а не аркуші) роботи повинні бути пронумеровані та мати поля для можливих зауважень рецензента;
- у тексті не допускаються перекручення цитат, закреслення, скорочення слів, крім загальноновживаних (ЄС, ООН, ОБСЄ та ін.);
- наводячи цифрові дані, будь-які факти чи цитати, слід вказати їх джерело. Для цього внизу сторінки під рискою повинні бути виноски з

вказівкою прізвища та ініціалів автора, назви джерела, місця й року видання, використаних сторінок.

Структура реферату:

- план роботи;
- вступ;
- головна частина (виклад змісту теми);
- висновок;
- список використаної літератури.

У вступній частині стисло обґрунтовується актуальність обраної теми, вказується на її місце в структурі курсу, аналізується використана література, намічаються проблеми, формуються цілі дослідження.

У головній (основній) частині роботи повинен міститися аналіз поставлених в плані питань, а у висновках (заклучна частина) – стислі узагальнюючі висновки, практичні рекомендації.

Написання реферату включає ряд етапів:

1. Вибір теми.

Студент самостійно вибирає тему з переліку тем індивідуально-дослідних завдань. При цьому слід враховувати, що студент має право в обсязі навчальної програми з теорії держави та права самостійно обрати тему реферату, яка повинна бути погоджена з викладачем.

2. Аналіз літератури з даної теми.

Написанню реферату повинне передувати ретельне й поглиблене вивчення літератури, що відноситься до даної теми. Насамперед, корисно ознайомитися з науковою працею (або зазначеними главами, параграфами, сторінками) у цілому, щоб одержати про неї початкове загальне уявлення, яке може бути розширене за рахунок перегляду передмови, змісту і висновку роботи, якщо вони є. Завдяки цьому усвідомлюються умови й причини, що викликали написання тієї або іншої роботи: мета, яку ставив перед собою автор, теоретичні проблеми, порушені в роботі, а також її значення. Слід читати пояснення автора або редакції у виносках і примітках. Якщо в тексті є незнайомі слова, визначення, необхідно уточнити їх зміст за словником. При вивченні тієї або іншої наукової праці студентами повинен бути реалізований проблемно-концептуальний підхід до досліджуваного матеріалу. Інакше кажучи, студент повинен сприймати досліджувану роботу крізь призму тих основних проблем, що вирішував її автор. Без усвідомлення проблеми фактично неможливо виділити в досліджуваній роботі головне й істотне, важко відокремити тезу від аргументів і практично неможливо перебороти формальне ставлення до змісту досліджуваної літератури. Цей етап роботи над рефератом включає так само вивчення можливої додаткової літератури з теми: підручників, журнальних і газетних статей тощо. Головне на цьому етапі – виявити стрижневі проблеми

досліджуваної теми й зробити їх основними пунктами плану реферату. В іншому випадку творчий аналіз як правило замінюється механічним переписуванням матеріалу з підручників або інших джерел. Іншими словами, ясність розуміння змісту теми повинна знайти реалізацію у плані реферату. Питання плану повинні відбивати найбільш істотні проблеми теми, а послідовність їх розкриття – внутрішню логіку реферату.

3. Виклад змісту теми

У рефераті повинні бути послідовно розглянуті всі питання плану. При цьому повинен бути витриманий єдиний порядок розгляду і спосіб аргументації, що надасть роботі чіткості та послідовності. Важливо прагнути до того, щоб теоретичний зміст роботи пов'язувався з аналізом практично-правових явищ. Студент повинен уміти показати, яке практичне значення має знання принципів, закономірностей і категорій.

У рефераті можуть бути використані виписки і цитати з літературних та наукових джерел у тому випадку, коли в цьому є реальна необхідність. Це може мати місце тоді, коли цитата переконливо підтверджує думку, є вихідним моментом у новій постановці питання, підтверджує основне формулювання, допомагає в розкритті наукових визначень. Не слід занадто захоплюватися цитуванням. Під час роботи з літературою не варто користуватися застарілими роботами, у яких можуть міститися помилкові погляди, неточні формулювання і висновки, застарілі цифрові дані. Отже, вміння виділяти головні теоретичні питання і роз'яснювати їх на конкретному матеріалі, логічно та послідовно розкривати зміст теми, використовуючи при цьому сучасну літературу, – такі основні вимоги до написання наукового реферату.

§ 3.2.3. Орієнтовний перелік тем презентацій та/або рефератів

1. План Р. Шумана і Ж. Моне та його значення в процесі європейської інтеграції.
2. Проект Конституції для Європи: сутність, зміст, причини відхилення.
3. Лісабонський договір як конституційно-правовий документ.
4. Конституційне право як провідна галузь права Європейського Союзу.
5. Роль Європейського Суду Правосуддя у формуванні автономності та домінуючої ролі права ЄС.
6. Установчі договори ЄС як акти конституційного характеру.
7. Формування європейської ідентичності.
8. Конституційна ідентичність в аргументації рішень конституційних судів.
9. Конституційна ідентичність України в контексті Європейської інтеграції.
10. Принцип поваги до людської гідності як одна із засад конституційного ладу ЄС.
11. Принцип демократії як одна із засад конституційного ладу ЄС.
12. Принцип правової держави як одна із засад конституційного ладу ЄС.
13. Федералізація ЄС: мета, чинники, шляхи реалізації.
14. Територіальна організація влади та багаторівневе врядування в ЄС.
15. Установчі договори ЄС як акти конституційного характеру про розподіл компетенції та порядок взаємодії між Союзом і державами членами.
16. Характеристика Лісабонського договору як конституційного документа.
17. Характеристика принципу субсидіарності як визначального правового чинника для реалізації компетенції ЄС.
18. Характеристика повноважень Європейської ради.
19. Процедури Суду ЄС.
20. Правова природа практики Суду ЄС.
21. Статус суддів і генеральних адвокатів за конституційним правом ЄС.
22. Торгівельна політика ЄС: виникнення та проблеми сьогодення.
23. Спільна транспортна політика ЄС і розвиток транспортної системи України.
24. Лобізм в Європейському Союзі.
25. Спеціальна законодавча процедура в ЄС.
26. Концепція європейського громадянства у рішенні у справі Мартінез-Сала від 12 травня 1998 року.
27. Зміст громадянства ЄС.
28. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод в організаційно-правовому механізмі захисту прав людини в ЄС.

29. Загальні принципи права ЄС організаційно-правовому механізмі захисту прав людини в ЄС.

30. Система і зміст основних прав людини за Хартією ЄС 2007 р.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Методи контролю – це способи діагностичної діяльності, які дозволяють здійснювати зворотний зв'язок у процесі навчання з метою отримання даних про успішність навчання, ефективність навчального процесу.

Контрольні заходи визначають відповідність рівня набутих студентами знань, умінь та навичок вимогам нормативних документів щодо вищої освіти.

Самоконтроль призначений для самооцінки здобувачами вищої освіти якості засвоєння навчального матеріалу навчальної дисципліни (розділу, теми). З цією метою в навчальних посібниках для кожної теми (розділу), а також у методичних розробках для семінарських занять передбачаються питання для самоконтролю.

Кафедральний контроль проводиться з метою оцінки рівня підготовки студентів з навчальної дисципліни на різних етапах її вивчення і здійснюється у вигляді вхідного, поточного, рубіжного та семестрового контролю.

В освітньому процесі використовуються такі види контролю результатів навчання: вхідний, поточний протягом семестру, контрольні роботи, передбачені навчальним планом, приймання індивідуальних завдань, курсових робіт, підсумковий семестровий контроль.

Вхідний контроль проводиться перед вивченням нового курсу з метою визначення рівня підготовки студентів з дисциплін, які забезпечують цей курс. Вхідний контроль проводиться на першому занятті за завданнями, що відповідають програмам попереднього навчання. Результати контролю аналізуються на кафедральних (міжкафедральних) нарадах та засіданнях методичних комісій спільно з науково-педагогічними працівниками, які проводять заняття із забезпечувальною дисципліни. За результатами вхідного контролю розробляються заходи з надання індивідуальної допомоги студентам, коригування освітнього процесу.

Поточний контроль проводиться на всіх видах аудиторних занять протягом семестру. Поточний контроль може проводитися у формі усного опитування або письмового контролю на практичних, семінарських заняттях, лекціях, у формі колоквиуму, виступів студентів при обговоренні питань на семінарських заняттях, у формі комп'ютерного тестування тощо. Конкретні форми проведення

поточного контролю та критерії оцінки рівня знань визначаються програмою навчальної дисципліни. Результати оцінювання роботи студентів мають бути доведені до відома студентів своєчасно. Формою поточного контролю є ректорські контрольні роботи. Результати оцінювання ректорських контрольних робіт можуть зараховуватися як результати виконання контрольної роботи, передбаченої навчальним планом.

Підсумковий семестровий контроль з навчальної дисципліни є обов'язковою формою оцінювання результатів навчання студента. Він проводиться в терміни, встановлені графіком навчального процесу, та в обсязі навчального матеріалу, визначеного програмою навчальної дисципліни. Семестровий контроль з дисципліни «Конституційне право Європейського Союзу» проводиться у формі заліку. Студента допускають до семестрового контролю за умови виконання ним усіх видів робіт, передбачених навчальним планом на семестр з цієї дисципліни.

Семестровий залік – форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентами лекційного матеріалу, а також виконаних ними певних робіт на семінарських заняттях. Семестровий залік складається за заліковими білетами, затвердженими кафедрою.

Максимальна сума балів, які може набрати студент при вивченні навчальної дисципліни «Конституційне право Європейського Союзу», складає 100.

РОЗДІЛ 5. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ, ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Загальна кількість балів – 100.

Кількість балів за залік – 40.

Кількість балів протягом семестру – 60:

Кількість балів за відповіді на семінарських заняттях $\sum 40 = 40$:

Формула обчислення

$$\sum 40 = \frac{\sum 1}{\sum 2} \times 8 \text{ (вісім)}$$

Примітка:

$\sum 30$ – сума максимальної кількості балів

$\sum 1$ - сума балів, що отримав студент за відповіді на семінарських заняттях.

$\sum 2$ кількість семінарських занять протягом семестру.

8 – коефіцієнт

Контрольна робота – 20 балів.

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання						Контрольна робота, передбачена навчальним планом	Разом	Залік	Сума
T1	T 2	T 3	T 4	T 5	T 6				
T7	T 8	T 9	T 1 0	T 1 1	T N				
$\sum 40$						20	60	40	100

T1, T2 ... TN – теми розділу.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка за національною шкалою
50-100	Зараховано
1-49	Не зараховано

За результативну наукову роботу (написання наукової роботи, тез доповідей, участь у науково-практичних конференціях, участь у роботі гуртка тощо) за профілем цієї дисципліни, за рішенням кафедри відповідно до критеріїв, встановлених програмою навчальної дисципліни, може отримати до 10 додаткових (заохочувальних) балів

Відповідь на семінарському занятті оцінюється в **1-5 балів**.

Критерії оцінювання усної відповіді.

Поточний контроль здійснюється, зокрема, у формі опитування та перевірки результатів виступів на семінарських та практичних заняттях в п'ятибальній шкалі оцінок.

5 балів ставиться за наступних умов:

- студент активно працює протягом усього практичного заняття;
- дає повний, правильний, послідовний, зв'язний, обґрунтований виклад питання, що супроводжується правильними прикладами з доктринальних джерел та посиланням на чинне законодавство;
- все, що викладається, повинно свідчити про глибоке розуміння і орієнтацію в явищах і процесах, що вивчаються;
- правильні вичерпні відповіді на додаткові питання викладача.

4 бали ставиться за наступних умов:

- студент активно працює протягом практичного заняття;
- дає правильний, повний виклад змісту підручника і матеріалу, поданого викладачем, але на додаткові контрольні питання, які ставить викладач для з'ясування глибини розуміння і вміння орієнтуватися в явищах і процесах, відповідає лише з деякою допомогою викладача чи колег;
- недостатньо вичерпні відповіді на додаткові запитання викладача.

3 бали ставиться за наступних умов:

- студент на занятті поводить себе пасивно, відповідає лише за викликом викладача;
- в цілому виявляє знання основного навчального матеріалу, що розглядається, але під час відповіді допускає помилки і усвідомлює їх тільки після вказівки викладача;
- відповіді на запитання дає не одразу, а тільки після деякого напруження пам'яті, при чому відповіді нечіткі;
- не в змозі без допомоги викладача вивести співвідношення з іншими проблемами дисципліни, що вивчається;

2 бали ставиться за наступних умов:

- допускає суттєві помилки або зовсім пропускає матеріал і частково виправляє ці помилки тільки після вказівки викладача;
- студент виявляє незнання значної частини навчального матеріалу, нелогічно і невпевнено його викладає, у відповіді мають місце заминки і перерви, не може пояснити проблему, хоча і розуміє її;

- викладає матеріал не достатньо зв'язно і послідовно.

1 бал ставиться за наступних умов:

- студент припускається грубих помилок при викладі матеріалу і не виправляє ці помилки навіть при вказівці на них викладача;
- виявляє нерозуміння навчального матеріалу і як наслідок цього – повна відсутність навичок як в аналізі явищ, так і у подальшому виконанні практичних завдань.

Критерії оцінювання контрольних та залікових робіт

Контрольні та залікові роботи виконуються у формі тестових завдань. Контрольна робота складається з 20 тестових завдань, залікова робота – із 40 тестових завдань. Кожне завдання має п'ять варіантів відповідей, тільки один з яких є правильним. За кожну правильну відповідь нараховується один бал, за кожну неправильну відповідь – нуль балів.

РОЗДІЛ 6. КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО КУРСУ

1. Від Парижа до Риму: Європейське співтовариство вугілля та сталі.
2. Від Риму до Маастрихта: Європейське (економічне) співтовариство.
3. Від Маастрихта до Ніцци: (Старий) Європейський Союз.
4. Від Ніцци до Лісабона: (Новий) Європейський Союз.
5. Поняття та джерела права Європейського Союзу – самостійний каталог нормативно-правових актів.
6. Право Європейського Союзу як автономний і самодостатній правопорядок.
7. Право Європейського Союзу як домінуюча правова система.
8. Європейський правопорядок у рамках національного конституційного врегулювання.
9. Конституції та ідентичності. Національна свідомість і Основний закон.
10. Національна ідентичність в Європейському Союзі. Суверенітет та конституційна ідентичність в європейській інтеграції.
11. Конституційна ідентичність та масштаби (адміністративної) реалізації європейських рішень.
12. Розгортання конституційної ідентичності.
13. Правовий порядок ЄС як конституційний.
14. Теоретичні питання щодо основоположних принципів ЄС.
15. Принципи європейського конституційного права. Конституційні принципи та основоположні принципи.
16. Єдині основоположні принципи з огляду на різномірне первинне право.
17. Американська традиція: федералізм як (між)національне право.

18. Німецька традиція: міжнародне проти національного права.
19. Європейський Союз у світлі американської та німецької традиції.
20. «Теорія» sui generis: «несумісний» Європейський Союз.
21. Лісабонський договір – новий етап європейського конституціоналізму.
22. Розподіл компетенції між Європейським Союзом та державами-членами відповідно до Лісабонської угоди.
23. Розподіл повноважень між Європейським Союзом, державами-членами та регіональними та місцевими органами влади.
24. Контроль за дотриманням принципів наданої компетенції, субсидіарності та пропорційності в Суді Європейського Союзу.
25. Інституційний механізм Європейського Союзу.
26. Європейський парламент.
27. Європейська рада.
28. Європейська комісія.
29. Суд Європейського Союзу.
30. Судовий контроль над державами-членами ЄС: загальна характеристика.
31. Організаційна структура судової системи Європейського Союзу.
32. Мета, порушення та етапи провадження.
33. Суд у правовому порядку Європейського Союзу.
34. Спільна аграрна політика ЄС.
35. Спільна торгівельна політика ЄС.
36. Спільна транспортна політика ЄС.
37. Спільна політика ЄС щодо міграції та надання притулку.
38. Види права ЄС.
39. Розробка законодавства ЄС. Планування та пропозиція закону.
40. Лобіювання в Європейському Союзі.
41. Огляд та прийняття законодавства ЄС.
42. Застосування права ЄС.
43. Поняття, правова природа та правове регулювання громадянства ЄС.
44. Концепція громадянства ЄС.
45. Політичний, економічний та соціальний вимір громадянства ЄС.
46. Механізм захисту прав громадян ЄС: практика Суду ЄС.
47. Хартія основоположних прав Європейського Союзу – внутрішня частина.
48. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – зовнішній рівень.
49. Неписані загальні принципи – Вічний стовп.
50. Зміст і роль основних прав. Захист основних прав у ЄС як ядро матеріальної конституційності.

РОЗДІЛ 7. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

Правові акти:

1. Договір о Європейському Союзі. Маастрихт, 07.02.1992 (текст с изм. и доп. от 13.12.2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
2. Документи по истории европейской интеграции: хрестоматия / сост. А.Г. Нестеров. Екатеринбург, 2000. 85 с.
3. Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2008. 698 с.
4. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка, С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: К.І.С., 2010. 536 с.
5. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.
6. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on combating HIV/AIDS within the European Union and in the neighboring countries, 2006-2009. URL: http://ec.europa.eu/health/ph_threats/com/aids/docs/com_2005_654_en.pdf
7. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, signed on 13 December 2007. *Official Journal*. С 326, 26/10/2012 P. 0001–0390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>.
8. Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe. Adopted by consensus by the European Convention on 13 June and 10 July 2003. *Official Journal*. 18.07.2003. № C169.
9. European Parliament resolution of 8 May 2008 on the development of the framework for the activities of interest representatives (lobbyists) in the European institutions (2007/2115(INI)).

Монографії, підручники та навчальні посібники:

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекцій. 4-е изд., стер. Москва: Омега-Л, 2006. 584 с.
2. Глобалізація та європейська інтеграція / наук.-ред. колегія : І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін (співголова) та ін. 764 с.
3. Гоці С. Європейська Комісія. Процеси ухвалення рішень і виконавчі повноваження. пер. з італ. Київ: К.І.С., 2007. 208 с.
4. Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія. Київ: К.І.С., 2006. 398 с.
5. Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу: навч. посіб.

Київ: К.І.С., 2004. 260 с.

6. Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу: підручник. Харків: Магістр, 2009. 620 с.
7. Грицяк І. А. Правова та інституційна системи Європейського Союзу: навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2009. 200 с.
8. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування: пер. з англ. Київ: АртЕк, 1997. 624 с.
9. Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України. *Common EU Policies and Their Significance for Ukraine* : навч. посіб.; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. Київ: Міленіум, 2009. 668 с.
10. Довгань В. М. Європейський Парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: монографія. Київ: КНТ, 2007. 204 с.
11. Дэйвис К. Право Европейского Союза. пер. со 2-го англ. изд. Київ: Знання, 2005. 406 с.
12. Европейская интеграция: учебник / под ред. О. Е. Буториной. Москва: Изд. дом «Деловая литература», 2011. 720 с.
13. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Д. Корбут, В. Замятін, І. Підлуська та ін. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2001. 216 с.
14. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомутенко. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 344 с.
15. Європейська інтеграція : навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 557 с.
16. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Книга перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
17. Європейський Союз у ХХІ столітті: функціонування та розвиток : монографія / за заг. ред. В. С. Загорського, О. Я. Красівського. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2016. 632 с.
18. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу: монографія / І. В. Яковюк, Т. М. Анакіна, О. Я. Трагнюк, Т. В. Комарова; за ред. І. В. Яковюка. Київ: Ред. журн. «Право України», 2012. 208 с.
19. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право, 2018. 528 с.
20. Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Київ: Ін Юре, 2001. 448 с.

21. Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування. 2-ге вид., виправл. і доповн. Київ: Знання, 2012. 759 с.
22. Копійка В. В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. Київ: Ін Юре, 2001. 447 с.
23. Основи права Європейського Союзу: підручник / за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків: Право, 2020. 590 с.
24. Право Європейського Союзу: навч. посіб. / за ред. В. М. Бесчасного. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2011. 366 с.
25. Право Європейського Союзу: навч. посіб. / за заг ред. Р. А. Петрова. 3-тє вид., змін. і допов. Київ: Істина, 2010. 376 с.
26. Право Європейського Союзу: підручник / за ред. В. І. Муравйова. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 704 с.
27. Право Європейського Союзу: підручник / за ред. О. К. Вишнякова. Одеса : Фенікс, 2013. 883 с.
28. Право ЄС: устрій та правопорядок / С. М. Задорожна, Н. В. Кирилук, А. З. Маник; за заг. ред. С. М. Задорожної. Чернівці, Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2021. 232 с.
29. Фалалєєва Л. Г. Захист основоположних прав у інтеграційному правопорядку Європейського Союзу: монографія. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2020. 455 с.
30. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция: учеб. пособ. Москва: Междунар. отношения, 2003. 400 с.
31. Яковюк І.В. Азбука європейської інтеграції : навч.-метод. посіб. Харків: Апекс+, 2006. 168 с.
32. Dubowski T. Constitutional Law of the European Union. Białystok: Temida 2, 2011. 203 p.
33. Morano-Foadi S., Neller J. Fairhurst, Morano-Foadi, and Neller's Law of the European Union. 13-th ed. Harlow; New York: Pearson, 2020. 635 p.
34. Principles of European Constitutional Law / ed. by A. von Bogdandy, J. Bast. 2-nd rev. ed. Oxford; Munich: Hart Publishing Ltd & C.H. Beck, 2010. 856 p.
35. Rosas A., Armati L. EU Constitutional Law: An Introduction. 3d ed. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2018. 352 p.
36. Schütze R. European Constitutional Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 539 p.
37. Senden L. Soft Law in European Community Law. London: Bloomsbury publishing, 2004. 592 p.
38. The Evolution of EU Law / ed. by P. Craig, G. de Burca. 3-rd ed. Oxford: University Press, 2021. 977 p.
39. The Oxford Handbook of the European Union / ed. by E. Jones, A. Menon, S. Weatherill. Oxford: University Press, 2012. 893 p.

Допоміжна література

1. Арнольд Р. Юридичні наслідки приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 63–68.
2. Асірян С., Власенко С., Трішина С. Приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 300-304.
3. Баштанник В.С. Регламентация захисту прав людини у системі права ЄС: організаційно-правовий аспект. *Право України*. 2000. № 9. С. 56-60.
4. Вайденфельд В., Вессельс В. Европа от А до Я. Справочник европейской интеграции / пер. с нем. Л. Греле. Рига: Alberts XII, 2002. 544 с.
5. Вартовнік О. М. Реалізація принципів та цінностей права ЄС у національних правових системах держав-учасниць. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Т. 64. С. 357-362.
6. Войтенко І.-Х. Р. *Наднаціональні інституції Європейського Союзу. Стратегічні пріоритети*. 2009. № 4. С. 231–236.
7. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. Умови громадянства: зб. ст. / під ред. В. ван Стінбергена. Київ, 2005. С. 49-70.
8. Грицаєнко Л. Л. Інституційний механізм Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид.наук. Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 20 с.
9. Добрянський С. В. Приєднання Європейського Союзу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: доцільність, проблеми та перспективи. *Право України*. 2017. № 4. С. 117–125.
10. Добрянський С. В. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 23–30.
11. Добрянський С. В. Хартія основних прав Європейського Союзу: здобутки та перспективи. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична*. 2014. Вип. 59. С. 9–16.
12. Довгань Г. В Процедури прийняття рішень в Європейському Союзі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 33-35.
13. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 7.
14. ЄС має право «диктувати» країнам квоти на мігрантів – рішення Євросуду. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2299822-esmae-pravo-diktuvati-krainam-kvoti-na-migrantiv-risenna-evrosudu.html>.

15. Зінчук Т. О. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 84-92.
16. Камінська І.В. Судова система ЄС: гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2020. №1. С.47-53.
17. Кашкин С. Ю. Конституционализация европейского права в свете Лиссабонского договора. *Юридическая наука и образование*. 2010. Вып. 3. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/41403/1/18_кашкин.pdf.
18. Кваша С.М Стан та тенденції розвитку сільського господарства країн-членів Європейського Союзу. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 40 с.
19. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу: Навч. посіб. / пер. з англ. Київ: Знання, 2002. 381 с.
20. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навч. посіб. Львів: ЛДУВС, 2020. 212 с.
21. Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу у світлі Лісабонського договору. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 36. С. 181-187.
22. Комарова Т. В. Становление структуры Суда Европейского Союза. URL: <http://jurnal.org/articles/2013/uri120.html>.
23. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейських співтовариств: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009.
24. Кротінов В. О. Сутність та особливості контролю суду ЄС в системі європейського управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 11. <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=503>.
25. Куровська І. А. Принцип верховенства права в правовій системі ЄС та міжнародному праві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3. Том 2. С. 246-252.
26. Лопатинський Ю. М. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток вітчизняного аграрного сектора. URL: http://zbornuk.bukuniver.edu.ua/issue_articles/4.pdf
27. Малик Я. Й. Європейський Союз : навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. 108 с.
28. Маргиев В.И. О некоторых особенностях внутреннего права Европейских сообществ. *Правоведение*. 1999. № 1. С. 208-214.
29. Мартинов А. проблеми та перспективи формування ідентичності Євросоюзу. *Європейські історичні студії*. 2016. № 5. С. 33–51.
30. Массей Е. Е. Досвід Європейського Союзу в адаптації до змін клімату та застосування його в Україні. *Сценарії зміни клімату та безпеки в регіоні Східної Європи*. URL: <http://www.osce.org/uk/>

ukraine/104020?download=true, 2012

31. Міщенко М. І. Проблеми формування загальноєвропейської транспортної політики. URL: http://www.nbu.v.gov.ua/portal/Natural/Vdnuzht/2009_29/911misch.pdf.

32. Мовчан П. П. Теоретичні підходи щодо формування європейської ідентичності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=891>.

33. Могильний О. М. Зайнятість сільського населення: нові виклики щодо екологізації аграрного сектору відповідно до європейських вимог. *Ринок праці*. 2014. №3. С. 5-10.

34. Муравйов В., Березовська І. Види компетенції реформованого Європейського Союзу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Міжнародні відносини»*. 2009. Вип. 37. С.53-57.

35. Мусис Н. Все про спільні політики Європейського Союзу : пер. з англ. Київ: б. в., 2005. 466 с.

36. Назаренко О. А. Загальні принципи права ЄС в правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 242-249.

37. Небеська М. С., Проданець Н. М. Значення положень Хартії основних прав Європейського Союзу для модернізації закріплених у Конституції України прав і свобод людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 1. С. 11-13.

38. Нестерович В. Ф. Лобіювання у правотворчому процесі Європейського Союзу. *Українське право*. 2007. №1. С. 242-256

39. Нікітіна К. В. Правотворча діяльність інститутів Європейського Союзу: актуальні питання теорії та практики. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (19).

40. Онегіна В. М. Інституційна основа аграрної політики: українські реалії й досвід США та ЄС. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 18 -24.

41. Опришко В. Ф. Право Європейського Союзу: Загальна частина: підручник. Київ: Вид. КНЕУ, 2002. 460 с.

42. Паппас С. Транспортна політика ЄС: навч. посіб. Київ: ІМВКНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. 80 с.

43. Пасісниченко А. В. Формування європейської ідентичності: між культурним есенціалізмом та соціальним конструктивізмом. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2012. № 993. С.38-43.

44. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В. Сіденко (керівник проекту) та ін. Київ: Заповіт, 2018. 214с

45. Поліванова О. М. Особливості приєднання Європейського Союзу до Європейської Конвенції щодо захисту прав людини і основоположних

свобод 1950 року. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. С. 220–224.

46. Поліванова О. М., Побережна О. В. Чи відбудеться приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції з прав людини? «До» і «після» висновку 2/13 Суду ЄС. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 370-384.

47. Пономарьова О. П. Правове регулювання порядку перетинання кордонів країн шенгенської зони (не) громадянами ЄС. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 35–42.

48. Правове регулювання сфери транспорту в Європейському Союзі та в Україні : у 2 т. / за ред. В. Г. Дідика. Київ: ТОВ «Ніка-Прінт», 2006. Т. 1. 392 с.

49. Практичний поради́к державного службовця з організації регіонального співробітництва. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2007. Вип. 2: Інституційна система Європейського Союзу. 60 с.

50. Присяжнюк Т. Система Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини – унікальний інструмент захисту порушених прав. *Право України*. 2006. № 6. С. 32-36.

51. Прокопенко Л. Л. Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. Київ: Міленіум, 2009. 238 с. Розділ 1. Розвиток інституційної структури Європейського союзу.

52. Решота В. В. Європейський Союз: історичні, правові та інституційні основи : навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2012. 172 с.

53. Ровенчак О.А. Види та етапи міжнародної міграції: історико-соціологічний огляд. *Социальные технологии*. 2006. Вип.29. С. 288–300.

54. Розвиток інституційної системи Європейської Спільноти. Режим доступу: uadocs.exdat.com/docs/index455980.html?page=3.

55. Рябоштан Є. В. Політико-інституційні механізми формування спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. автореф. дис. ... канд. політ. наук.: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2011. 20 с

56. Сergygin V.O., Voronov M.M., Chervyachova A.O. Конституційне право як провідна галузь права Європейського Союзу: концептуальний підхід. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 4. С. 34-42.

57. Сіденко В. Р. Кризові процеси у розвитку інтеграції в ЄС: витоки та перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2017. №1. С. 7-34.

58. Смирнова К. Джерела права Європейського Союзу: новітні тенденції розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 90-97.

59. Солодько А., Фітисова А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики. Довідкова інформація офіційного сайту Аналітичного центру CEDOS. URL: <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky..>

60. Станкевич О. І. Місце Комісії Європейського Союзу в законодавчому процесі: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2011. 21 с.
61. Стрельцова О. В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 265-269.
62. Теорія, політика та практика сільського розвитку; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2010. 376 с.
63. Тоді Філіп. Нарис історії Європейського Союзу. пер. з англ. М.Марченко. Київ: К.І.С., 2001. 142 с.
64. Толстухин А. Э. Право Европейского союза: новая модель регулирования межгосударственных отношений. *Государство и право*. 1997. № 10. С. 83-89.
65. Топорнин Б. Н. Европейское право: учебник. Москва: Юристь, 2001. 456 с.
66. Транспортна політика ЄС. Державне управління в галузі транспорту. URL: <http://www.ukreferat.com/index.php?d=28775>.
67. Труш О. О. Політика європейської інтеграції: навч. посіб. Харків: Магістр, 2013. 180 с.
68. Туринська Х. В. Європейська федерація як перспектива розвитку ЄС. *Регіональні студії*. 2014. № 9. С. 40-46.
69. Тюшка А. В. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність: монографія. Київ: К.І.С., 2007. 228 с.
70. Ушакова Т. Хартия основных прав Европейского Союза: два шага вперед и один – назад в процессе европейской интеграции. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2002. № 2. С. 3-8.
71. Фалалєєва Л. Г. Захист основоположних прав у Європейському Союзі. *Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ: Академперіодика, 2017. Т. 2: Е–Л. С. 437-445.
72. Фалалєєва Л. Г. Приєднання Європейського Союзу до Конвенції з прав людини: правова позиція Суду. *Судова апеляція*. 2017. № 3 (48). С. 151-161.
73. Шнирков О. І. Торговельна політика Європейського Союзу: Монографія. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2005.
74. Шнирков О. І., Заблоцька Р.О. Міжнародні економічні відносини: конспект лекцій. 5-е вид. Дніпро, 2018. 286 с.
75. Шпакович О. М. Роль суду Європейського Союзу в становленні та розвитку європейського права. *Порівняльно-правові дослідження*.

2009. № 1. С. 58-63.

76. Щолокова Г. В. Концепт «європейська ідентичність» у політичному дискурсі ЄС. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2016. № 5. С.93-100.

77. Яворська І. Роль і значення суду ЄС у системі органів Європейського Союзу. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2015. Вип. 37. Ч. 2. С. 82–88

78. Якименко Х.С., Сало В.І., Окладна М.Г. Правотворча діяльність інститутів Європейського Союзу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 77-91

79. Яковюк І. В. Лобізм в Європейському Союзі: загальнотеоретичний аналіз. *Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право*. 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 265-268

80. Яковюк І. В. Про особливості вияву принципу поділу влади в інституціональній системі влади в інституціональній системі Європейського Союзу: постановка питання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2003. № 5. С. 17–27.

81. Agriculture, forestry and fishery statistics. Luxembourg: “Publications Office of the EU”, 2016. 230 p.

82. Agriculture: A partnership between Europe and farmers. Luxembourg: Publications Office of the EU, 2017. 16 p.

83. Alter K. Establishing the Supremacy of European Law: The Making of an International Rule of Law in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2001.

84. Arnall A. The European Union and its Court of Justice / Anthony Arnall. Oxford : Oxford University Press, 2003. 593 p.

85. Bogdandy A. von. Founding Principles of EU Law. A Theoretical and Doctrinal Sketch. *European Law Journal*. 2010. Vol. 16. P. 95-111.

86. Bogdandy A. von. The European Union is a Human Rights Organization? Human Rights and the Core of the European Union. *Common Market Law Review*. 2000. Vol. 37. P. 1307–1338.

87. Brzozowski A. In Brussels, Visegrad countries reject the EU’s migration plan. URL: [https:// www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/in-brussels-visegrad-four-rejectthe-eus-migration-plan/](https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/in-brussels-visegrad-four-rejectthe-eus-migration-plan/)

88. Burley and Mattli, “Europe Before the Court: A Political Theory of Legal Integration.” *International Organization*, Volume 47, Issue 1, Winter 1993, pp. 41 – 76. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818300004707>

89. Checkel J.T. Why Comply? Social Learning and European Identity Change. *International Organization*. 2001. Vol. 55. № 3. P. 562–563.

90. Checkel J.T., Katzenstein P. J. The Politicization of European Identities. *European Identity* / eds. by J. T. Checkel, P. J. Katzenstein. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

91. Dann Ph. Thoughts on a Methodology of European Constitutional Law. *German Law Journal*. 2005. Vol. 6. No. 11. P. 1453-1473.
92. Developing a Constitution for Europe / ed. by E. O. Eriksen, J. E. Fossum, A. J. Menendez. London, New York: Routledge, 2005. 296 p.
93. Eckes C. EU Accession to the ECHR: Between Autonomy and Adaptation. *The Modern Law Review*. 2013. Vol. 76(2). P. 254–285.
94. Fioretos O. The Regulation of Transnational Corporate Identity in Europe. *Comparative Political Studies*. 2009. Vol. 42. № 9. P. 1167–1192.
95. Fligstein N. Euroclash. The EU, European Identity, and the Future of Europe. Oxford: Oxford University Press, 2008.
96. Hartly T. S. The Foundations of the European Community Law. 6th ed. Oxford, 2007. 775 p.
97. International migration in Europe: New Trends and New Methods of Analysis / ed. Bonifazi C., Okolski M., School J., Simon P. Amsterdam : University of Amsterdam Press, 2010. 325 p.
98. Kaelble H. Identification with Europe and Politicization of the EU since the 1980s. *European Identity* / eds. J. T. Checkel, P. J. Katzenstein. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. P. 193–212.
99. Kennedy T. The Court of Justice of the European Communities. 4th ed. London: Sweet & Maxwell, 1995. 439 p.
100. Łastawski K. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004. 424 s.
101. Lenaerts K. The principle of democracy in the case law of the European Court of justice. *International and Comparative Law Quarterly*. 2013. Vol. 62. Issue 2. P. 271–315.
102. Lenaerts K., Gutierrez-Fons J. A. The constitutional allocation of powers and general principles of EU Law. *Common Market Law Review*. 2010. Vol. 47. P. 1629-1669.
103. Luedtke A. European Integration, Public Opinion and Immigration Policy: Testing the Impact of National Identity. *European Union Politics*. Vol. 6. № 1. P. 83–112.
104. Making European Citizens: Civic Inclusion in an Transnational Context / Bellamy R., Castiglione D. and Shaw J. (eds.). London, 2006.
105. McGoldrick D. International Relation Law of the European Union. London, 2003.
106. Micklitz H.-W. and Witte B. De, eds. *The European Court of Justice and the Autonomy of the Member States* (Cambridge-Antwerp-Portland: Intersentia, 2012).
107. Migration and migrant population statistics. Statistics Explained. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics (дата звернення: 10.02.2021).

108. Monitoring Agri-trade Policy. MAP 2016-1. Brussels: European Commission, 2016. 24 p.
109. Montero C. C. Looking ahead: pathways of future constitutional evolution of the EU: In-depth Analysis. Brussels: European Parliament, 2015. 30 p.
110. Overview of CAP Reform 2014-2020. Brussels: European Commission, 2013. 10 p.
111. Risse Th. Neofunctionalism, European Identity, and the Puzzles of European Integration. *Journal of European Public Policy*. 2005. Vol. 12. № 2. P. 291–309.
112. Risse Th., Engelmann-Martin D., Knopf H.-J., Roscher K. To Euro or Not to Euro? The EMU and Identity Politics in the European Union. *European Journal of International Relations*. 1999. Vol. 5. № 2. P. 147–187.
113. Rosas A. Nationality and Citizenship in a changing European and world order. Law under Exogenous Influence. Turku, 1994.
114. Ruy D., Yayboke E. Deciphering the European Union's New Pact on Migration and Asylum. URL: <https://www.csis.org/analysis/deciphering-european-unions-new-pact-migrationand-asylum>.
115. Shaw J. The Interpretation of European Union Citizenship. *The Modern Law Review*. 1998. Vol. 61. No. 3
116. Soysal Y. Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe. Chicago, 1994.
117. Sweet A.S. The European Court of Justice and the Judicialization of EU Governance. *Living Reviews in EU Governance*, 2010. URL: <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2010-2>).
118. Thomas D. C. Constitutionalization through Enlargement: the Contested Origins of the EU's Democratic Identity. *Journal of European Public Policy*. 2006. Vol. 13. № 8. P. 1190–1210.
119. Voermans W. The Birth of a Legislature – The EU Parliament After the Lisbon Treaty. *The Brown Journal of World Affairs*. Vol. 17(2). P. 163-180.
120. Weiler J. H. H. A Quiet Revolution. The European Court of Justice and its Interlocutors. *Comparative Political Studies*. 1994. Vol. 26. P. 510–534.

РОЗДІЛ 8. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ

1. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – <http://portal.rada.gov.ua/>
2. Офіційне інтернет-представництво Президента України. – <http://www.president.gov.ua/>
3. Офіційний веб-сайт ЄС. – <https://european-union.europa.eu/>
4. Офіційний веб-сайт Суду правосуддя ЄС. – https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo1_6308/
5. Офіційний веб-сайт Європейського Комітету Регіонів. – <https://cor.europa.eu/en/>
6. Офіційний веб-сайт законодавства ЄС. – <https://eur-lex.europa.eu/>
7. Веб-сайт журналу «European Constitutional Law Review». – <https://www.cambridge.org/core/journals/european-constitutional-law-review>

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Юридичний факультет
Кафедра конституційного і муніципального права

РЕФЕРАТ

З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

на тему:

Принципи європейського конституційного права.

студента групи ЮП-41
Коржа Сергія Романовича

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	5
2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	11
3. МАТЕРІАЛИ ДО САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	63
4. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ.....	71
5. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ, ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ.....	73
6. КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО КУРСУ.....	75
7. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	77
8. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ.....	88
Додаток 1.....	89